

Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
Педагогічний факультет
Кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»**

**ЕМПАТІЯ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ДОШКІЛЬНИКА: ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ І МЕТОДИКИ**

Виконала:

Студентка педагогічного факультету
Спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
освітньої програми «Дошкільна освіта»

Людмила НАБУХОТНА

Науковий керівник:

Кандидат педагогічних наук, доцент

Тамара ПАГУТА

Рецензент:

Кандидат педагогічних наук, доцент

УДК: 373.2.015.31:159.942.5

Людмила НАБУХОТНА

**ЕМПАТІЯ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ДОШКІЛЬНИКА: ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ І МЕТОДИКИ**

У магістерській роботі досліджено проблему розвитку емпатії як важливої складової соціального розвитку дітей дошкільного віку. Проаналізовано психолого-педагогічні підходи до розуміння сутності емпатії, її структури та ролі у формуванні міжособистісних взаємин. Розкрито особливості розвитку емпатійних здібностей у дошкільників. Обґрунтовано педагогічні підходи та ефективні методики формування емпатії у закладах дошкільної освіти. Визначено умови, що сприяють розвитку емоційної чуйності, здатності до співпереживання та соціальної компетентності дітей. Практична значущість роботи полягає у можливості використання запропонованих методик у освітньому процесі закладів дошкільної освіти.

Ключові слова: емпатія, соціальний розвиток, дошкільники, емоційна чуйність, педагогічні підходи, методики, міжособистісна взаємодія, соціальна компетентність.

Liudmyla NABUKHOTNA

**EMPATHY AS A COMPONENT OF PRESCHOOL CHILDREN'S SOCIAL
DEVELOPMENT: PEDAGOGICAL APPROACHES AND METHODS**

The master's thesis explores empathy as an essential component of preschool children's social development. The study analyzes psychological and pedagogical approaches to understanding the essence, structure, and role of empathy in shaping interpersonal relationships. The peculiarities of empathy development in preschool children are highlighted. The paper substantiates pedagogical approaches and effective methods for fostering empathy in preschool educational institutions. It identifies conditions that promote emotional responsiveness, compassion, and social competence in children. The practical significance of the research lies in the applicability of the proposed methods within preschool education settings.

Keywords: empathy, social development, preschool children, emotional responsiveness, pedagogical approaches, methods, interpersonal interaction, social competence.

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПАТІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИК	9
1.1. Соціальний розвиток дошкільника як психолого-педагогічна проблема	9
1.2. Сутність поняття «емпатія» у психолого-педагогічних дослідженнях	14
1.3. Особливості формування емпатії у дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти	24
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДІАГНОСТИКИ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЕМПАТІЇ У ДОШКІЛЬНИКІВ	35
2.1. Критерії, показники та рівні сформованості емпатії у дітей дошкільного віку	35
2.2. Характеристика методів і методик діагностики рівня емпатії у дошкільників	40
2.3. Аналіз результатів констатувального етапу експериментального дослідження	44
Висновки до розділу 2	50
РОЗДІЛ 3 РОЗРОБЛЕННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЇ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	53
3.1. Педагогічні умови формування емпатії у дошкільників	53
3.2. Зміст, форми та методи реалізації методики формування емпатії у дітей дошкільного віку	56
3.3. Аналіз результатів формувального та контрольного етапів експерименту і оцінка ефективності методики	65
Висновки до розділу 3	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Сучасний етап розвитку дошкільної освіти в Україні характеризується утвердженням гуманістичної парадигми, що визнає самоцінність дитинства та пріоритетність соціально-особистісного розвитку дитини. У контексті реформування освітньої системи відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти особливого значення набуває проблема формування соціальної компетентності дошкільників, невід'ємною складовою якої є емпатія. Здатність розуміти емоційні стани інших людей, співпереживати їм та надавати підтримку виступає фундаментом для побудови конструктивних міжособистісних взаємин, успішної соціалізації та гармонійного входження дитини у світ соціальних відносин.

Дошкільний вік є сензитивним періодом для формування емпатійних здібностей, оскільки саме в цей час відбувається інтенсивний розвиток емоційної сфери, формуються базові моральні уявлення та закладаються основи просоціальної поведінки. Водночас сучасні педагогічні спостереження свідчать про зростання кількості дітей з недостатньо розвиненими емпатійними здібностями, що проявляється у труднощах розпізнавання емоцій, обмеженості емоційного відгукування, конфліктності у спілкуванні з однолітками та слабкій мотивації до надання допомоги. Ця тенденція зумовлена як об'єктивними соціальними чинниками (цифровізація дитинства, обмеження безпосереднього спілкування), так і недостатньою розробленістю науково обґрунтованих методик формування емпатії у практиці закладів дошкільної освіти.

Актуальність дослідження визначається також суперечностями між визнанням важливості емпатії як ключової складової соціального розвитку дошкільника та недостатньою розробленістю цілісної системи педагогічних засобів її формування; між потребою практики у конкретних методиках розвитку емпатії та фрагментарністю наукових рекомендацій щодо їх реалізації в умовах закладу дошкільної освіти; між наявністю різноманітних

теоретичних підходів до розуміння емпатії та відсутністю комплексної діагностики, що охоплювала б усі компоненти цього феномену.

Зростаюча увага сучасного суспільства до емоційного інтелекту як чинника життєвого успіху особистості, запити батьків на виховання емоційно компетентних дітей, здатних до конструктивної взаємодії, а також потреба педагогічної практики у науково обґрунтованих програмах формування емпатії у дітей дошкільного віку обумовлюють актуальність обраної теми дослідження та визначають її теоретичну і практичну значущість.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають фундаментальні праці зарубіжних та вітчизняних науковців, присвячені різним аспектам емпатії та її розвитку у дітей дошкільного віку. Сутність та структуру емпатії розкрито у роботах М.-Л. Hoffman, С. R. Rogers, О. С. Вавринів, Л. П. Журавльова, С. Я. Кузьмин, Л. В. Солодухова, які здійснили методологічний аналіз становлення поняття емпатії в психології, Ю. О. Луцкевич, що дослідив емпатію як ознаку комунікативної компетентності, С. Єрмакова, Доскач Байрамова, які розкрили роль емпатії у міжособистісних відносинах. Особливості розвитку емпатії у дошкільників досліджували М. І. Kodirova, G. Özer Özbal, M. Gönen, І. М. Візнюк, І. С. Деснова, К. Л. Крутій, Т. О. Пономаренко, Ю. О. Волинець. Взаємозв'язок емпатії з емоційним інтелектом обґрунтовано у працях Z. M. Zarifova, Н. Волік, Л. П. Клевака, О. І. Гришко, В. М. Заїка, О. В. Нестеренко, А. Рубан, М. Давидова, М. Федорова. Роль емпатії у соціалізації та соціальному розвитку дошкільників представлена у дослідженнях О. А. Алеко, С. М. Курінна, Я. В. Курінний, О. М. Доманюк, Н. І. Алєндарь, Т. А. Захарова, О. Литвишко, В. Гончар, Л. Карнаух, С. А. Михальська, О. Дурманенко, Т. М. Лєсіна, О. Касюхнич, О. Галян, А. Веретельник, С. В. Харченко, В. В. Іванова, К. Бігун. Методи та засоби розвитку емпатії досліджували В. М. Вертугіна, Н. О. Клімова, О. М. Олійник, В. Лазаренко, О. С. Смоліна, Т. М. Дука, О. Ю. Булгакова, В. Ю. Львов, М. М. Мельничук, М. М. Рева, А. Жукова, Н. Рудакова,

Я. Селікова. Вплив сімейного виховання на розвиток емпатії розкрито у працях А. О. Карпенко, А. І. Крайлюк, В. К. Пономарьова, В. В. Сторож, Ю. М. Косенко.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність методики формування емпатії у дітей п'ятого року життя в умовах закладу дошкільної освіти.

Завдання дослідження

1. Проаналізувати сутність соціального розвитку дошкільника як психолого-педагогічної проблеми та визначити місце емпатії у структурі соціальної компетентності.

2. Розкрити зміст поняття «емпатія» у психолого-педагогічних дослідженнях та охарактеризувати основні теоретичні підходи до його розуміння.

3. Визначити особливості формування емпатії у дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти.

4. Обґрунтувати критерії, показники та рівні сформованості емпатії у дітей дошкільного віку.

5. Здійснити діагностику актуального рівня сформованості емпатії у дітей п'ятого року життя.

6. Розробити та експериментально перевірити методику формування емпатії у дошкільників на основі комплексного використання ігрових методів та казкотерапії.

7. Проаналізувати результати експериментального дослідження та оцінити ефективність впровадженої методики.

Об'єкт дослідження – процес соціального розвитку дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні підходи та методики формування емпатії як складової соціального розвитку дітей п'ятого року життя в умовах закладу дошкільної освіти.

Методи дослідження: *Теоретичні методи:* аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; систематизація та узагальнення наукових джерел для визначення теоретико-методологічних засад дослідження; порівняння різних підходів до розуміння емпатії та методів її формування. *Емпіричні методи:* педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи); педагогічне спостереження за поведінкою дітей у процесі спільної діяльності; діагностичні методики («Мій портрет у променях сонця», тест «Незакінчені речення», методика емоційного відгукування дошкільників, модифікована методика І. Юсупова); бесіди з дітьми, вихователями та батьками. *Методи обробки результатів:* кількісний аналіз експериментальних даних; якісна інтерпретація отриманих результатів; порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів експерименту; табличне представлення та узагальнення даних.

Практичне значення одержаних результатів визначається розробкою діагностичного інструментарію для комплексної оцінки рівня сформованості емпатії у дітей дошкільного віку за чотирма критеріями; створенням програми формування емпатії, що включає 16 спеціально організованих занять, структурованих за тематичними блоками («Світ емоцій», «Я і інші», «Допомагаємо разом», «Добрі вчинки»); апробацією ефективних методів та прийомів розвитку емпатійних здібностей (ігрові методи з використанням карток емоцій, казкотерапія на матеріалі українських народних казок, арттерапевтичні техніки). Результати дослідження можуть бути використані вихователями закладів дошкільної освіти, практичними психологами, студентами педагогічних спеціальностей у процесі професійної підготовки, а також батьками для цілеспрямованого формування емпатійних якостей у дітей.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри дошкільної освіти, апробувалися в освітньому процесі Закладу дошкільної

освіти № 55 міста Рівне протягом жовтня-листопада 2025 року, презентувалися на батьківських зборах та методичних об'єднаннях вихователів закладу.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (54 найменування) та додатків (5 додатків). Загальний обсяг роботи становить 100 сторінок, з них 76 сторінок основного тексту. Робота містить 10 таблиць та 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПАТІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

1.1. Соціальний розвиток дошкільника як психолого-педагогічна проблема

Сучасний етап розвитку педагогічної науки та практики освіти характеризується формуванням принципово нового парадигмального підходу до розуміння процесів виховання і навчання дітей дошкільного віку. Така трансформація зумовлена, по-перше, зростанням суспільної значущості раннього дитинства в умовах сучасного українського соціокультурного простору, а по-друге — усвідомленням самодостатньої ролі дошкільної освіти як окремої та автономної ланки освітньої системи. Самобутня цінність періоду раннього дитинства виявляється насамперед у специфіці цього життєвого етапу, коли особливої унікальності набувають процеси засвоєння дитиною соціального простору, а також пізнання нею системи взаємин, що функціонують у ньому, як наголошує Т. М. Лесіна [34, с. 45]. Саме з огляду на це в основному державному нормативно-правовому документі у сфері дошкільної освіти — Законі України «Про дошкільну освіту» (2017 р.) [43] — ключовий акцент зроблено на розвиток дитини, зокрема старшого дошкільника, як активного суб'єкта власної життєдіяльності. У цьому контексті виховання спрямовується на формування у дитини ціннісного ставлення до соціальної дійсності, тоді як навчання виконує функцію створення базису «можу», що включає систему знань, умінь і навичок.

Соціальний розвиток особистості дитини дошкільного віку постає як складний взаємопов'язаний процес соціалізації та індивідуалізації. З одного боку, він охоплює засвоєння соціокультурного досвіду, представленого нормами, правилами, зразками поведінки, способами взаємодії та еталонами дій, а з іншого — забезпечує становлення внутрішнього «Я» дитини, розвиток її індивідуальності, неповторності, автономності й відносної незалежності від соціального середовища. Саме така діалектична єдність

дозволяє дитині ефективно адаптуватися до мінливих умов сучасного соціуму. Процес накопичення соціального досвіду передбачає поступову інтеграцію дошкільника в соціальну реальність, окремі виміри якої стають для нього дедалі доступнішими. Як зазначає С. А. Михальська, базовою потребою дитини є прагнення бути повноправним учасником суспільного життя, відчувати себе на рівні з дорослими [39, с. 295]. Саме ця потреба активізує процес пізнання соціального світу та формування власної соціальної ідентичності.

С. Гончаренко в «Українському педагогічному словнику» визначає соціалізацію як процес входження особистості в систему суспільних відносин, формування соціального досвіду та становлення індивіда як цілісної особистості. Соціалізація відбувається через взаємодію людини з соціальним середовищем, яке впливає на формування її соціальних якостей і рис, а також через активне засвоєння та відтворення нею соціальних зв'язків [15, с. 314]. Таке тлумачення підкреслює двосторонній характер соціалізації, де дитина водночас є об'єктом соціального впливу і суб'єктом власного розвитку.

Соціалізація дошкільника нормативно закріплена в Базовому компоненті дошкільної освіти, зокрема у змістових сферах життєдіяльності «Люди» та «Я сам». Сфера «Люди» орієнтована на формування соціальної компетентності, розвиток умінь розрізняти людей за віковими, статевими та родинними ознаками, дотримуватися соціально прийнятних форм поведінки, опановувати культуру спілкування, адекватно реагувати на вчинки та висловлювання інших, користуватися нормами етикету, співпереживати й співдіяти. Сфера «Я сам» спрямована на усвідомлення дитиною власного внутрішнього світу — почуттів, бажань, думок, переживань, а також на співвіднесення своїх прагнень із реальними можливостями та усвідомлення особливостей фізичного, психічного й соціального розвитку. Така структура освітнього процесу сприяє формуванню цілісної особистості, здатної до саморегуляції, самопізнання та ефективно соціальної взаємодії.

У сучасному закладі дошкільної освіти забезпечується гармонійний розвиток особистості дитини. Реалізуючи освітньо-виховну функцію, він насамперед сприяє соціалізації та становленню основ соціальної компетентності дошкільника, виховує почуття патріотизму, гідності, справедливості, формує повагу до старших, як зазначає О. Литвишко [36, с. 58]. Такий комплексний підхід забезпечує всебічний розвиток дитини та підготовку її до подальших етапів життєвого шляху.

Набуття соціального досвіду дітьми передбачає їхню активну інтеграцію в соціальну дійсність, окремі сегменти якої стають дедалі доступнішими. Соціальний і життєвий досвід особистості включає не лише цілеспрямовано організовані знання та вміння, а й ті надбання, які дитина самостійно здобуває в різноманітних життєвих ситуаціях. Для успішної соціальної адаптації дошкільнику необхідно опанувати низку складників: усвідомлення соціальної ролі «Я — дошкільник», розуміння нового етапу життя, здатність адаптуватися до умов закладу дошкільної освіти, прояв особистісної активності у встановленні соціальних зв'язків, дотримання норм і правил групи, вміння відстоювати власну позицію, що підкреслює Н. Алєндарь [6, с. 7–8].

Ефективність соціальної адаптації старших дошкільників залежить від комплексу чинників, серед яких — психологічні та фізіологічні особливості дитини, тип темпераменту, риси характеру, умови сімейного виховання, а також освітнє середовище дитячого садка. Від рівня адаптованості дошкільника значною мірою залежить його подальший соціально-особистісний розвиток у наступні вікові періоди. Урахування всіх зазначених чинників забезпечує оптимальні умови входження дитини в соціум.

Картина світу формується у дитини в процесі безпосереднього контакту з навколишньою реальністю, що відображається в її психічних структурах через індивідуальний досвід сприймання предметів і явищ соціального довкілля. У ході становлення уявлень про світ і себе формується

система цінностей і власна життєва позиція, які слугують основою для розвитку ідентичності та світогляду.

Дошкільний вік є періодом інтенсивного розвитку соціальних здібностей дитини, що відбувається у процесі спілкування з дорослими та взаємодії з однолітками. За С. В. Харченком, провідними умовами оптимального розвитку соціального інтелекту є цілеспрямоване спілкування з компетентними дорослими, збагачення ігрової діяльності, використання спеціальних психолого-педагогічних програм у дошкільних закладах [53, с. 112]. До ефективних методів належать фасилітовані дискусії, аналіз соціальних моделей, рольові ігри, моделювання та рефлексія проблемних соціальних ситуацій.

Особливу роль у розвитку соціально-інтелектуальних здібностей відіграє спеціально організована ігрова та художньо-мистецька діяльність, зокрема сюжетно-рольові, рухливі, комунікативні ігри, ігри-драматизації, дидактичні й творчі ігри, психогімнастичні вправи, які сприяють розвитку комунікативних умінь, зниженню тривожності та підвищенню впевненості в собі.

Ігрова діяльність є провідною у дошкільному віці та виступає ключовим контекстом соціального розвитку. Вона створює простір для активної участі дитини, соціальної взаємодії та апробації моделей поведінки. У грі дитина знайомиться з різними сферами життя, видами діяльності та міжособистісними стосунками. Як зазначають О. І. Галян та А. М. Веретельник, ігрова діяльність має системний характер і включає три взаємопов'язані компоненти [13, с. 19]: емоційні стани дитини, процеси спілкування та власне ігрові дії, об'єднані спільним сюжетом або правилами.

Взаємодія з однолітками виступає важливим мікрофактором соціалізації, що доповнює вплив сім'ї. Систематичні контакти в групі ровесників забезпечують дитині досвід горизонтальних соціальних відносин, сприяють розвитку емпатії, засвоєнню норм співробітництва, взаємності та формуванню навичок конструктивного розв'язання конфліктів [27, с. 82].

Вирішальну роль у соціалізації дошкільника відіграють дорослі — батьки та педагоги. Батьки створюють базу емоційної безпеки та виступають основними зразками для наслідування, тоді як заклади дошкільної освіти через інституційний механізм цілеспрямовано формують соціальні уміння та навички дитини. Високий рівень професійної компетентності вихователів передбачає організацію розвивального середовища, побудову суб'єкт-суб'єктних взаємин та розуміння внутрішніх мотивів дитячої діяльності [19].

О. А. Алеко, С. М. Курінна, Я. В. Курінний визначають соціалізацію дошкільника як систему взаємопов'язаних понять, що включає соціальні ролі, норми, соціальну свідомість, агентів соціалізації та рівень соціалізованості особистості [7, с. 14–16]. Сукупність цих компонентів визначає готовність дитини до повноцінного функціонування в суспільстві.

Першим і провідним чинником соціалізації дитини є сім'я, яка забезпечує базові потреби в емоційній підтримці, безпеці та спілкуванні. Саме в сім'ї дитина набуває первинного досвіду соціальної взаємодії, який згодом ускладнюється та трансформується відповідно до розширення соціального простору [25, с. 112].

У старшому дошкільному віці спостерігається становлення психофізіологічних, соціальних та особистісних новоутворень, зростає автономність, самостійність, сформованість навичок самообслуговування, здатність до співпраці з однолітками та дорослими. Ці досягнення розглядаються як показники розвитку компетентної особистості, що засвідчує готовність дитини до переходу на наступний віковий етап, як підкреслює Т. А. Захарова [23, с. 102].

Фактори соціалізації дошкільника поділяються на зовнішні та внутрішні. Зовнішні фактори включають сім'ю, дитячі колективи, заклади дошкільної освіти, культуру та релігію соціальної групи, тоді як внутрішні — індивідуальні особливості дитини, що опосередковують вплив соціального середовища [14, с. 16].

Заклад дошкільної освіти є другою після сім'ї ключовою інституцією соціалізації, що забезпечує повноцінний соціально-особистісний розвиток дитини, формування моделей поведінки, цінностей та системи соціальних взаємин. Саме з цим соціальним ресурсом дитина переходить до молодшого шкільного віку, як зазначає О. М. Доманюк [17, с. 147].

Під впливом дошкільного закладу у дитини формується позитивний образ «Я», адекватна самооцінка, почуття гідності, вміння зберігати особистий простір, усвідомлювати власну поведінку та коригувати її з урахуванням реакцій інших. Ці навички створюють основу для безпечної та успішної взаємодії з соціальним середовищем.

Таким чином, соціальний розвиток дошкільника є складним багатогранним процесом, що реалізується через взаємодію внутрішніх індивідуальних особливостей дитини та зовнішніх соціальних факторів. Провідними механізмами соціалізації виступають ігрова діяльність, взаємодія з однолітками та дорослими, функціонування в умовах сім'ї та дошкільного навчального закладу. Ефективність соціального розвитку залежить від комплексного підходу до формування соціальної компетентності, що включає засвоєння соціальних норм і ролей, розвиток соціальної свідомості, набуття соціального досвіду та формування навичок адаптації до змінюваних умов соціального середовища. Успішна соціалізація у дошкільному віці створює міцний фундамент для подальшого особистісного розвитку та соціальної реалізації в наступних вікових періодах, забезпечуючи формування компетентної, самостійної особистості, здатної до конструктивної взаємодії з суспільством.

1.2. Сутність поняття «емпатія» у психолого-педагогічних дослідженнях

Проблематика емпатійних здібностей посідає ключове місце у сучасному психолого-педагогічному дискурсі, адже дана компетентність становить базовий фундамент для створення позитивних міжособистісних

контактів, результативного спілкування та успішної інтеграції особистості у соціум. Розглядаючи соціальний розвиток дітей дошкільного віку, описаний у попередній частині роботи, емпатія отримує особливе значення як інструмент, що забезпечує якісне включення малюка у систему суспільних взаємин, становлення поведінки, спрямованої на благо інших, та формування морального світогляду. Попри велику кількість наукових розвідок, що присвячені вивченню даного феномену, це поняття продовжує залишатися предметом інтенсивних наукових суперечок, що пояснюється його багатоаспектністю, складною архітектонікою та різноманітністю виявів у численних галузях людської активності. Різноманітність теоретичних концепцій щодо осмислення сутності емпатії – від психоаналітичних і гуманістичних до когнітивних і нейропсихологічних – демонструє потребу всебічного розгляду даного явища, що уможливить виокремлення його ключових властивостей, структурних елементів, принципів функціонування та специфіки становлення на різних життєвих етапах.

Емпатійна здатність представляє собою можливість осягати та поділяти почуття, емоційні стани та життєвий досвід оточуючих людей, що уможливорює уявне перенесення себе у ситуацію іншої особи та переживання її справжніх емоцій, як наголошує В. В. Сторож [51, с. 212]. Даний феномен відіграє центральну роль у формуванні справжніх та глибоких міжособистісних контактів, усвідомленні потреб та сподівань людей навколо, наданні підтримки у важких життєвих ситуаціях. У професійній площині емпатія набуває принципової важливості для представників соціономічних професій, зокрема психологів, де створення емоційного зв'язку з клієнтами є необхідною передумовою результативної діяльності та реалізації терапевтичних завдань.

К. Роджерс спочатку інтерпретував емпатію як першорядну умову розвитку особистості, однак пізніше змінив свою точку зору, надавши першість конгруентності у системі терапевтичних взаєностосунків. Синтезуючи погляди К. Роджерса та його прихильників, можна

охарактеризувати емпатію як багатоелементний процес, що включає: сприйнятливність до емоційних станів оточуючих, можливість співпереживання, свідоме сприйняття емоційного стану партнера, когнітивне опрацювання та систематизацію емоційної інформації, а також внутрішнє прагнення надавати підтримку тим, хто її потребує [4]. Така багатоаспектність емпатії засвідчує її комплексну природу, що об'єднує когнітивні, афективні та поведінкові елементи.

Я. В. Чаплак узагальнює трактування емпатії як комплексного психологічного явища, що містить кілька взаємозалежних аспектів: можливість осягати психологічний стан іншої особи; вміння ментально змістити себе на її позицію та відчувати весь діапазон її переживань (емоції, думки, смисли); проживання цих станів спільно з нею, зберігаючи водночас усвідомлення власної ідентичності; співчуття до страждань іншої особи, що природно трансформується у прагнення надати їй допомогу [54, с. 33]. Таке трактування підкреслює динамічну природу емпатійного процесу, що розгортається через послідовні фази від сприйняття до конкретних дій.

Н. М. Сердюк інтерпретує емпатію як характеристику особистості, що передбачає вміння відчувати емоційний стан інших осіб, розділяти їхні переживання та демонструвати готовність до допомоги [48, с. 96]. Це визначення акцентує на активному характері емпатії, що не обмежується пасивним сприйняттям, а передбачає готовність до конкретних дій.

Я. В. Чаплак стверджує, що для емпатійного процесу є обов'язковими лише певні етапи, оскільки емоційний стан об'єкта емпатії може бути зовнішньо невиразним, а зворотний зв'язок – відсутнім [54, с. 29]. Тому емпатія не завжди передбачає повну комунікативну взаємодію та може реалізовуватися навіть за умов одностороннього сприйняття емоційних проявів іншої людини. Це особливо важливо у контексті роботи з клієнтами, які мають труднощі з вербалізацією власних переживань або демонструють емоційну закритість.

Емпатійна компетентність визнається суттєвим фактором морального становлення особистості та розглядається як ефективний інструмент розкриття і засвоєння моральних відносин та естетичних норм, як зазначає Л. В. Солодухова [50, с. 8]. Завдяки можливості емоційно реагувати на переживання оточуючих формується моральна свідомість та етична позиція індивіда. Емпатія сприяє інтеріоризації соціальних цінностей, трансформуючи зовнішні моральні вимоги на внутрішні переконання та мотиви поведінки. Цей механізм є фундаментальним для розвитку просоціальної орієнтації та альтруїстичних тенденцій у поведінці.

Особистості інтернального типу демонструють вищий рівень емпатійності порівняно з екстернальними. Водночас, формуванню емпатії перешкоджають такі особистісні характеристики, як підвищена тривожність, агресивність, егоцентризм та депресивні стани. Крім того, негативно впливають на розвиток емпатії певні психологічні установки: тенденція до уникнення нових соціальних контактів, байдуже ставлення до переживань оточуючих та небажання виявляти інтерес до внутрішнього світу інших людей [35, с. 48]. Тому емпатійність тісно пов'язана з особистісною зрілістю, відкритістю до досвіду та готовністю брати відповідальність за свої відносини з оточуючими. Ці особистісні характеристики виступають як сприятливими факторами, так і бар'єрами на шляху розвитку емпатійної компетентності.

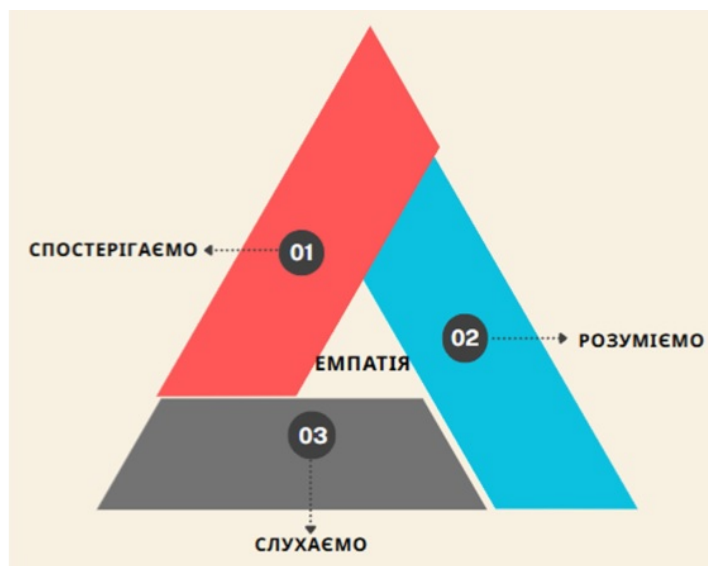
Емпатійна здатність характеризується можливістю проникати у переживання іншого суб'єкта через механізм емоційного відчуження. Провідними формами емпатійного реагування виступають співпереживання та співчуття. Співпереживання являє собою процес, за якого суб'єкт проживає ті самі емоційні стани, що й інша людина, через механізм ідентифікації з нею. Співчуття розглядається як переживання почуттів іншої людини незалежно від власного емоційного стану.

Окрім уже окреслених форм, у наукових джерелах виділяють кілька різновидів емпатії. Зокрема, емоційна емпатія ґрунтується на дії механізмів

проекції та імітації моторних і афективних проявів партнера у процесі взаємодії. Когнітивна емпатія пов'язана з інтелектуальною діяльністю особистості та спирається на процеси аналізу, порівняння, узагальнення, встановлення аналогій та інші мисленнєві операції. Предикативна емпатія розглядається як здатність індивіда передбачати й прогнозувати емоційні реакції іншої людини в різних соціальних ситуаціях [37, с. 143].

Емоційні стани, співпереживання та готовність до емпатійного відгуку створюють передумови для глибшого розуміння внутрішнього світу іншої особистості. Здатність відчувати переживання іншого як власні, а також уміння адекватно реагувати на емоційні сигнали співрозмовника є невід'ємною складовою міжособистісного спілкування й особливим способом пізнання людини людиною. Емпатія сприяє підтриманню психологічної рівноваги та гармонізації міжособистісних взаємин. Високий рівень сформованості емпатійних якостей виступає важливою умовою ефективності соціальної взаємодії та професійної діяльності особистості в різних сферах життєдіяльності.

А. Жукова та Н. Рудакова виділили три основних взаємопов'язаних елементи емпатії, що доповнюють один одного (рис. 1.1) [21, с. 47].

Рис. 1.1. Складові емпатії [21, с. 47]

Проблематика емпатійних здібностей посідає ключове місце у сучасному психолого-педагогічному дискурсі, адже дана компетентність

становить базовий фундамент для створення позитивних міжособистісних контактів, результативного спілкування та успішної інтеграції особистості у соціум. Розглядаючи соціальний розвиток дітей дошкільного віку, описаний у попередній частині роботи, емпатія отримує особливе значення як інструмент, що забезпечує якісне включення малюка у систему суспільних взаємин, становлення поведінки, спрямованої на благо інших, та формування морального світогляду. Попри велику кількість наукових розвідок, що присвячені вивченню даного феномену, це поняття продовжує залишатися предметом інтенсивних наукових суперечок, що пояснюється його багатоаспектністю, складною архітектонікою та різноманітністю виявів у численних галузях людської активності. Різноманітність теоретичних концепцій щодо осмислення сутності емпатії – від психоаналітичних і гуманістичних до когнітивних і нейропсихологічних – демонструє потребу всебічного розгляду даного явища, що уможливить виокремлення його ключових властивостей, структурних елементів, принципів функціонування та специфіки становлення на різних життєвих етапах.

Ця тріадична модель, зображена на рис.1, відображає комплексну природу емпатії та підкреслює необхідність інтеграції всіх трьох компонентів для повноцінного емпатійного реагування.

Відповідно до принципів системного підходу, емпатія може трактуватися як особистісна якість, психічний стан, процес чи властивість одночасно, залежно від критерію глибини аналізу, як зазначає С. Я. Кузьмін. Необхідним є ієрархізоване виокремлення можливих площин розгляду статусу емпатії: 1) особистісна якість; 2) психічний стан; 3) психічний процес; 4) психічна властивість [32, с. 148-149].

Емпатійне реагування виникає у так званих «емпатогенних ситуаціях» – обставинах, коли об'єкт емпатії переживає певний психічний стан, що супроводжується вираженими емоційними реакціями та експресією. Найчастіше такими ситуаціями є переживання людиною стану неблагополуччя чи психологічного дискомфорту [31, с. 38]. Саме в цих

ситуаціях емпатія набуває особливої актуальності, оскільки виступає механізмом соціальної підтримки та міжособистісної солідарності.

Емпатійна компетентність виявляється через вміння емоційно відгукуватися на переживання, думки та почуття іншої людини. У науковому дискурсі існують різні трактування цього феномену: частина дослідників розглядає емпатію як емоційну компетентність реагувати на сигнали, що передають афективний досвід іншого, тоді як інші акцентують на її поведінковому вимірі, що реалізується через допомагаючу, підтримуючу та альтруїстичну поведінку у відповідь на труднощі чи страждання оточуючих [9, с. 29]. Ця полеміка відображає складність феномену емпатії та різні акценти у його дослідженні.

М.-Л. Гоффман, узагальнюючи дослідження у сфері психології розвитку, виокремлює декілька механізмів емоційного збудження в емпатогенних ситуаціях: реакція класичного обумовлення, співпереживання через наслідування та когнітивна операція уявного перенесення себе на місце людини, що потребує допомоги. У своїй концепції він трактує емпатію як біологічно детерміновану схильність до альтруїстичної поведінки, підкреслюючи, що автентичне співпереживання природно породжує альтруїстичну мотивацію до надання допомоги іншим [1]. Така еволюційна перспектива пояснює універсальність емпатії як міжкультурного феномену.

Українська дослідниця Л. Журавльова наголошує на динамічному характері емпатійного процесу, який може перериватися на будь-якому етапі свого розгортання. Вона стверджує, що перебіг емпатійного процесу детермінується комплексом факторів: соціальних, вікових, індивідуально-психологічних особливостей, гендерних відмінностей та інших змінних. Результати її емпіричних досліджень свідчать про специфічні прояви низької емпатійності у представників різних статей. Юнаки з недостатньо розвиненою емпатією характеризуються егоцентричною спрямованістю особистості, вираженою потребою у соціальному визнанні та матеріальною орієнтацією. У їхній ціннісній системі домінують такі пріоритети, як

фінансове благополуччя, професійна самореалізація, ефективність у діяльності, прагнення до знань та освіти. Дівчата з низьким рівнем емпатії також демонструють егоїстичну спрямованість, проте їхня ціннісна орієнтація зосереджена переважно на матеріальних статках та гедоністичних цінностях [22, с. 152-155]. Ці гендерні відмінності відображають різні соціалізаційні траєкторії та культурні очікування щодо емоційної експресивності чоловіків і жінок.

Отже, на основі вищесказаного можна сформулювати визначення емпатії як складного багатовимірного психологічного феномену, що являє собою здатність особистості розуміти, відчувати та розділяти емоційні переживання, думки та досвід інших людей, ментально переміщуючись на їхню позицію, зберігаючи при цьому усвідомлення власної ідентичності, та виявляючи внутрішню мотивацію до надання підтримки і допомоги тим, хто її потребує.

Емпатія інтегрує в собі чутливість до емоційних станів оточуючих, здатність до співпереживання, усвідомлене сприйняття та когнітивну обробку емоційної інформації, що реалізується через конкретну допомагаючу, підтримуючу та альтруїстичну поведінку у відповідь на переживання чи проблеми іншої людини. Таке комплексне розуміння емпатії дозволяє враховувати всі її аспекти – від нейробіологічних основ до соціальних проявів.

Психоаналітична концепція осмислення емпатії бере свій початок від ідей Зігмунда Фрейда, який інтерпретував її як можливість психотерапевта враховувати психічний стан пацієнта, вміння ідентифікуватися з цим станом та прагнути його зрозуміти через порівняння з власним досвідом. У межах цієї традиції емпатія розглядається як механізм психологічного захисту та інструмент терапевтичної взаємодії.

Представники психоаналітичного напрямку трактують емпатію як можливість аналітика тимчасово ідентифікуватися з пацієнтом, занурюватися у його несвідомі переживання, зберігаючи при цьому професійну дистанцію

[54, с. 26]. Ця здатність до контрольованої регресії дозволяє терапевту отримати доступ до глибинних шарів психіки клієнта, залишаючись при цьому у позиції професійного спостерігача.

Гуманістична психологічна парадигма пропонує принципово інше бачення природи емпатії, наголошуючи на її безумовній цінності для особистісного зростання та міжособистісної взаємодії. Карл Роджерс, один із фундаторів цього напрямку, вважав емпатію однією з трьох необхідних умов для успішної психотерапії поряд із безумовним прийняттям та конгруентністю. Він визначав емпатію як можливість сприймати внутрішню систему координат іншої людини з усіма її емоційними компонентами так, ніби ти є цією людиною, але без втрати відчуття «ніби». Ця умова «ніби» є критично важливою, оскільки відрізняє емпатію від злиття або повної ідентифікації [54, с. 26].

Подальший розвиток цих концепцій представлений у клієнт-центрованій психотерапії Роджерса, де емпатійний стан передбачає точне сприйняття внутрішнього світу іншої людини зі збереженням емоційних та смислових відтінків, проникливе улавлювання смислу переживань пацієнта та сприяння їх подальшому безперешкодному опрацюванню.

Сучасне трактування емпатії сформулював Дж. Іган, визначивши її як можливість осягати та проникати у світ іншої людини з подальшою передачею цього розуміння. Гуманістичний підхід підкреслює, що емпатія – це не просто розуміння, а глибоке проникнення у феноменологічний світ іншої особистості, повага до її унікального досвіду та створення атмосфери психологічної безпеки, в якій людина може розкрити свій потенціал [54, с. 26]. Саме ця якість емпатійного контакту робить можливим терапевтичні зміни.

Когнітивний компонент емпатії відіграє ключову роль у міжособистісній взаємодії, визначаючи можливість людини глибоко розуміти емоційний стан оточуючих. Як зазначають С. С. Єрмакова, О. В. Байрамова, С. С. Доскач, ця здатність безпосередньо впливає на стратегію сприйняття

інформації та формує індивідуальний стиль спілкування особистості [20, с. 511].

Когнітивність емпатії виявляється через ініціативність та легкість у встановленні контактів, сприяючи побудові міцних міжособистісних зв'язків. Вона забезпечує не лише взаєморозуміння, але й суттєво покращує загальну якість комунікації, виступаючи фундаментом для розвитку стійких та глибоких відносин між людьми. Когнітивна емпатія передбачає здатність до децентрації – виходу за межі власної перспективи та розуміння позиції іншої людини.

Водночас варто усвідомлювати, що емпатія може бути використана деструктивно, зокрема у маніпулятивних цілях, коли розуміння емоційного стану інших застосовується для досягнення власних егоїстичних інтересів. Це підкреслює важливість етичного компоненту у використанні емпатійних навичок.

Нейропсихологічна концепція надає емпатії біологічне обґрунтування, досліджуючи нейронні механізми, що лежать в основі цього феномену. Відкриття дзеркальних нейронів італійськими вченими на чолі з Джакомо Ріццолатті стало революційним у розумінні нейробіологічних основ емпатії.

Ці спеціалізовані клітини мозку активуються як під час виконання певної дії, так і під час спостереження за тим, як цю дію виконує хтось інший, створюючи своєрідний «резонанс» між спостерігачем та об'єктом спостереження. Це явище пояснює автоматичність деяких емпатійних реакцій та їх еволюційну обумовленість.

Нейровізуалізаційні дослідження показали, що емпатія активує специфічні ділянки мозку, зокрема передню поясну кору, острівець та соматосенсорні зони. Нейропсихологи також вивчають роль префронтальної кори у регуляції емпатійних реакцій та відмінності у функціонуванні емпатійних мереж мозку у різних клінічних популяціях [45]. Ці дослідження відкривають нові перспективи для розробки методів діагностики та корекції емпатійних порушень.

Отже, становлення емпатії як особистісної якості розглядається крізь призму різних теоретичних підходів. Психоаналітична традиція наголошує на ранніх дитячо-батьківських стосунках як фундаменті емпатійної здатності, підкреслюючи роль надійної прив'язаності. Гуманістична психологія підкреслює значення безумовного прийняття для розкриття емпатійного потенціалу. Когнітивний напрям акцентує на розвитку навичок розпізнавання емоцій та прийняття перспективи, а нейропсихологія вказує на можливості тренування емпатійних мереж мозку через спеціальні вправи. Важливо зазначити, що емпатія може розвиватися протягом життя через набуття нового досвіду, рефлексію та вдосконалення навичок міжособистісної взаємодії.

1.3. Особливості формування емпатії у дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти

Заклад дошкільної освіти є одним із найважливіших середовищ, що забезпечують систематичний та цілеспрямований розвиток емпатійних здібностей у дітей, адже саме тут створюються оптимальні умови для навчання розпізнаванню та розумінню емоцій, формування співчуття, співпереживання та взаємодопомоги в колективі однолітків через організовану освітню діяльність та повсякденну взаємодію.

Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти, який є Державним стандартом дошкільної освіти в Україні, освітнє середовище визначається як сукупність об'єктивних зовнішніх умов, чинників та соціальних об'єктів, які є необхідними для успішного функціонування освітнього процесу. Це цілісна система впливів та умов, спрямованих на формування особистості дитини, а також сукупність можливостей для її всебічного розвитку, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні дошкільника [44].

Емоційний інтелект дошкільника являє собою комплексну здатність розпізнавати, диференціювати та виражати емоційні стани, а також

демонструвати готовність зважати на переживання оточуючих людей, ураховувати їхній емоційний стан під час міжособистісної комунікації та у власній поведінці. Як зазначають Л. Клевака, М. Заїка та О. Гришко, дошкільний період характеризується інтенсивним розширенням і збагаченням емоційного досвіду дитини, становленням емоційно-ціннісного ставлення до власної особистості, до людей навколо та до довкілля в цілому, що знаходить своє відображення у специфіці емоційних проявів дитини під час соціальних контактів та комунікативної взаємодії з однолітками і дорослими [28, с. 7].

О. М. Олійник у своїх наукових розвідках підкреслює, що вже на початкових етапах психічного становлення дитини формується первинний і водночас базовий складник емпатійного процесу — співпереживання. Його прояви найвиразніше виявляються через механізми емоційного зараження та ідентифікації з емоційним станом іншої особи. Педагогічна діяльність у закладі дошкільної освіти може забезпечити повноцінність і «широту» емпатійного досвіду дитини лише за умови, що вона відчуває себе реальним і значущим учасником колективного емоційного переживання. У такому середовищі об'єктами емпатії стають не лише однолітки та їхні емоційні прояви, а й улюблені іграшки, літературні персонажі казок і оповідань, тварини та рослини як живі істоти, що потребують дбайливого ставлення, а також сам педагог як значуща доросла фігура. У процесі розвитку другого компонента емпатії — співчуття — поступово зростає роль когнітивної складової, зокрема моральних знань, які засвоює дитина, її соціальних орієнтацій, розуміння норм і правил суспільного співжиття. Таким чином, емпатія передбачає не лише емоційну чутливість і здатність до співпереживання, а й достатній рівень інтелектуального осмислення ситуації іншої людини. На етапі формування співчуття дошкільники мають оволодіти вмінням орієнтуватися в ситуаціях взаємодії, визначати можливі способи реагування та обирати адекватні форми прояву співчуття до іншого [41, с. 169].

В. В. Лазаренко у своїх дослідженнях акцентує увагу на тому, що процес соціалізації дитини дошкільного віку безпосередньо пов'язаний із розвитком її емоційної сфери. Саме в цей віковий період найбільш інтенсивно формуються соціальні емоції та моральні почуття, які визначають характер взаємодії дитини з навколишнім світом. До зовнішніх форм емоційної експресії, якими поступово опановує дошкільник, належать мимічні вирази обличчя, темброві та інтонаційні характеристики мовлення, рухи тіла й жести. Через ці виразні засоби дитину необхідно систематично й послідовно навчати усвідомлювати власні емоційні стани та розпізнавати почуття інших людей, що є важливою передумовою розвитку емпатійної здатності [33, с. 280].

А. О. Карпенко у своїх наукових працях зазначає, що в процесі взаємодії дитини з близькими дорослими формуються внутрішні психічні моделі та репрезентації, які відображають стиль батьківського ставлення до неї та слугують основою для побудови узагальнених уявлень не лише про батьків як конкретних осіб, а й про людей загалом та характер міжособистісних взаємин. Досвід емоційної прихильності, набутий у ранньому дитинстві, інтеріоризується, тобто переходить у внутрішній психічний простір дитини у формі стійких уявлень і очікувань щодо інших та власного «Я» як такого, що є гідним любові, прийняття й підтримки. Саме ці уявлення згодом здійснюють тривалий вплив на особистісний розвиток людини, визначаючи специфіку її емоційних стосунків з оточенням протягом усього життя [26, с. 111].

Формування емпатії у дошкільників, як переконливо демонструє дослідження, проведене А. І. Крайлюк та В. К. Пономарьової, значною мірою залежить від стилю виховання, що практикується в родині, та загальної емоційної атмосфери в сім'ї. Діти, батьки яких демонструють високий рівень емпатійності у повсякденному житті, здатні чутливо розпізнавати та адекватно реагувати на емоційні прояви дитини, а також створюють

безпечне, підтримуюче емоційне середовище в сім'ї, значно краще та швидше розвивають власні емпатійні здібності та навички [30, с. 45-46].

Водночас надмірний особистий дистрес батьків, що виражається в підвищеній тривозі та вираженому дискомфорті при зіткненні з сильними емоціями, як власними, так і інших людей, може суттєво перешкоджати нормальному розвитку емпатії у дитини, оскільки малюк не отримує належної емоційної підтримки в складних ситуаціях та не має перед очима моделі конструктивного реагування на почуття інших людей, що є критично важливим для навчання емпатії.

Важливим чинником успішного формування емпатії є також здатність батьків вербалізувати емоції, тобто називати їх словами, пояснювати дитині її власні переживання та допомагати розпізнавати та розуміти почуття оточуючих людей, що сприяє одночасному розвитку як когнітивного (раціонального розуміння), так і афективного (емоційного відгуку) компонентів емпатії. Оптимальним для ефективного формування емпатійності дошкільника є середній та вище середнього рівень батьківської емпатії в поєднанні з демократичним стилем виховання, що передбачає емоційну близькість між батьками та дитиною, безумовне прийняття дитини з її особливостями та послідовність у вихованні без різких коливань вимог.

Zabarjat Zarifova у своїх дослідженнях підкреслює надзвичайно важливий аспект — роль моделювання емпатійної поведінки дорослими. Діти найкраще та найефективніше навчаються через безпосереднє спостереження за поведінкою значущих дорослих, і якщо вихователі в закладі дошкільної освіти та батьки вдома демонструють емпатію у своїх повсякденних взаємодіях з іншими людьми, діти з великою ймовірністю будуть наслідувати та відображати ці емпатійні поведінкові патерни у власній поведінці [5, с. 291].

Однак виникає серйозна проблема та виклик, коли діти піддаються впливу непослідовного або відверто негативного емоційного моделювання з боку дорослих. Наприклад, дитина, що зростає в сімейному середовищі з

високим рівнем конфліктів, постійними сварками та агресивними проявами, може мати значні труднощі з емоційною регуляцією та розвитком емпатії, якщо вона не отримує позитивного підкріплення та альтернативних моделей поведінки в іншому місці, наприклад у закладі дошкільної освіти або в структурованих програмах розвитку.

І. С. Деснова та К. Л. Крутій у своїх наукових працях підкреслюють, що особливості прояву емпатії у дітей старшого дошкільного віку зумовлюються передусім віковими психологічними характеристиками розвитку. У цьому віці емпатія виявляється насамперед як емоційний відгук дитини на переживання іншої людини та постає базовою й провідною формою активного, дієвого ставлення до оточення, що інтегрує як співпереживання, так і співчуття. Саме в період старшого дошкільного віку, приблизно між п'ятим і сьомим роками життя, в особистісній сфері дитини відбуваються суттєві якісні зміни, пов'язані з появою складніших потреб, трансформацією мотиваційної сфери та розширенням кола інтересів за межі сімейного середовища. Емоційні переживання дошкільника набувають більшої глибини та змістовності, поступово втрачаючи імпульсивний і безпосередній характер, типовий для молодшого дошкільного віку [16, с. 256–257].

Зміни зазнає й функціональна роль емоцій у діяльності старшого дошкільника. Якщо на попередньому етапі розвитку провідним для дитини було зовнішнє оцінювання її вчинків з боку дорослого, то тепер вона поступово набуває здатності самостійно прогнозувати позитивний результат власної діяльності та переживати емоцію радості ще до фактичного досягнення успіху. Паралельно з цим старший дошкільник опановує більш різноманітні та виразні засоби емоційної експресії, зокрема міміку, пантоміміку та інтонаційні особливості мовлення.

Вагоме значення у формуванні емпатійної здатності дітей старшого дошкільного віку має розвиток уміння точно розпізнавати й адекватно тлумачити емоційні стани іншої людини за її зовнішніми проявами. З огляду

на це педагогічно доцільним є цілеспрямований розвиток емпатії саме в умовах спільної діяльності з однолітками, яка створює природні можливості для практичного засвоєння та закріплення емпатійних умінь і навичок.

Дослідники Gizem Özer Özbal та Mübeccel Gönen на основі емпіричних даних стверджують та переконливо доводять, що діти, які демонструють вищі показники емпатії та здатності до прийняття перспективи іншої людини на когнітивних шкалах вимірювання, також демонструють значно більше допомагаючої, підтримуючої поведінки стосовно інших людей, особливо однолітків. Ці численні дослідження підтверджують важливий факт, що емпатія та просоціальна поведінка тісно взаємодіють між собою у процесі розвитку, і розвиток однієї здібності активно підтримує та стимулює розвиток іншої, створюючи синергетичний ефект. Вони суттєво покращують соціально-емоційні навички розвитку дітей та сприяють формуванню гармонійної особистості [3, с. 4].

Коли дитина оволодіває базовими способами вираження та прояву емоцій, її здатність розуміти внутрішні стани інших людей суттєво поглиблюється: вона починає усвідомлювати причини переживань та прогнозувати їх можливі наслідки. Вагомий вплив на особливості формування емпатії у старших дошкільників має розвиток пізнавальних процесів, зокрема активне залучення мовлення й вербального мислення до емоційної сфери, що зумовлює інтелектуалізацію емоцій — їх осмислення та аналіз.

Підтримка комунікативного й психомоторного розвитку створює необхідні умови для становлення довільних, керованих емоційних реакцій. У процесі взаємодії з дорослими та однолітками діти поступово навчаються контролювати власні висловлювання й емоційні прояви, вибудовуючи емоційний контакт, який з часом стає основою саморегуляції особистості.

На четвертому–п'ятому році життя в емоційно-вольовій сфері дитини відбуваються істотні якісні зрушення, що сприяють розвитку емпатії. Формуються такі новоутворення, як орієнтація на соціальні норми, емоційна

децентрація та здатність до переживання. З'являється відчуття відповідальності, яке лежить в основі соціальної поведінки, оскільки передбачає врахування не лише власних, а й чужих інтересів. У цьому віці емпатія виявляється через уміння розпізнавати емоційні стани за мімікою, інтонацією, жестами та адекватно на них реагувати. Переживання ускладнюються: діти емоційно відгукуються не лише на актуальні події, а й на очікувані майбутні дії. Емоційний інтелект п'ятирічної дитини характеризується здатністю усвідомлювати й називати власні почуття, передавати їх вербально й невербально, а також проявляти початкові форми емпатії. Емоційна чутливість полегшує процес соціалізації та підвищує ефективність спілкування з однолітками й дорослими [40, с. 148–149].

Формування емпатії у старшому дошкільному віці сприяє розвитку внутрішньої регуляції поведінки через використання емоцій як її регуляторів. Хоча дітям ще складно повністю стримувати інтенсивні емоційні реакції, вони вже здійснюють свідомі спроби їх контролю. Почуття стають більш стійкими, узагальненими та осмисленими, зростає здатність до емоційної саморегуляції, з'являються вищі почуття — щире співпереживання та активне співчуття.

У віці 5–6 років діти опановують складні форми емоційної експресії — тонкі інтонаційні відтінки мовлення та виразну міміку, що сприяє точнішому розумінню переживань іншої людини. Таким чином, упродовж дошкільного періоду емпатія проходить шлях від елементарного емоційного зараження до диференційованих форм співпереживання й співчуття.

Дослідники зазначають, що для дітей шостого року життя найранішою формою емпатії є співчуття, яке найчастіше проявляється у спільній ігровій та навчальній діяльності. Водночас для дошкільників характерна нестійкість цього почуття: воно швидко згасає у ситуаціях, які діти сприймають як порушення принципу справедливості.

У старшому дошкільному віці дедалі частіше спостерігаються прояви заздрості, що зумовлено постійним порівнянням себе з однолітками в умовах

групової взаємодії. За спостереженнями В. Ветлугіної та Н. Клімової, діти цього віку здатні переживати як інтенсивні позитивні емоції співчуття, так і яскраво виражену заздрість, що може негативно впливати на розвиток емпатійних якостей [10, с. 59].

Співчуття та симпатія до інших стимулюють здійснення перших усвідомлених моральних вчинків, спрямованих на благо оточуючих. Виконання моральних норм ґрунтується на почутті обов'язку й відповідальності та орієнтується насамперед на людей, до яких дитина відчуває прихильність. Засвоєння моральних правил відбувається через ідентифікацію — як зі зразками поведінки, так і через емоційне співпереживання.

У старшому дошкільному віці діти здатні розуміти різні емоційні стани інших, співпереживати їм та відповідати власними почуттями. Вони можуть зосереджуватися на труднощах іншого, порівнювати власні й чужі переживання, прогнозувати наслідки вчинків і прагнути допомоги, хоча не завжди знають, як саме це зробити.

На думку Т. Пономаренко та Ю. Волинець, емпатійність безпосередньо пов'язана з духовно-моральним розвитком і соціальною адаптацією. У старшому дошкільному віці емпатія постає як інтегрована здатність емоційно реагувати на стан іншого, точно розпізнавати його за зовнішніми ознаками, виявляти турботу й надавати підтримку [42, с. 257].

Вирішальне значення у формуванні емпатії мають умови виховання та реальний досвід емоційної взаємодії, який дитина здобуває у спілкуванні. Розвиток емпатії потребує гуманістичної атмосфери, позитивного емоційного фону та особистого прикладу дорослого. Дитина старшого дошкільного віку володіє достатнім потенціалом для розвитку емпатійних якостей, що вимагає цілеспрямованої педагогічної роботи.

Поступово долаючи егоцентризм, дошкільники починають усвідомлювати, що інші люди є окремими особистостями з власними думками, почуттями й намірами, які не завжди збігаються з їхніми власними.

У цьому віці виникає явище егоцентричної емпатії, яке має суперечливий характер: переживання іншого слугує радше поштовхом до турботи про власний комфорт, ніж до справжньої емоційної участі [47, с. 189].

О. С. Смоліна зазначає, що п'ятирічні діти можуть гостро переживати заздрість до успіхів інших, що інколи проявляється у негативних формах поведінки. Такі реакції розглядаються як прояви антиемпатії або дисонансної емпатії, коли емоційний відгук має деструктивний характер [49, с. 191–192].

Оскільки емоційне реагування дедалі більше опосередковується когнітивними процесами, співпереживання може трансформуватися залежно від особистісної спрямованості дитини. За егоїстичної орієнтації воно набуває форми переживання власної вигоди або загрози. Так уперше формується смислове опосередкування емпатії, коли вона проходить крізь призму особистих інтересів.

Хоча дитина ще не здатна повною мірою переживати емоції іншого, розвиток децентрації дозволяє їй поступово переключати увагу з власних переживань на почуття іншої людини, що в окремих випадках може супроводжуватися виникненням протилежних емоційних реакцій — антиемпатії.

Отже, формування емпатії у дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти є складним багатокomпонентним процесом, що залежить від взаємодії численних чинників: якості освітнього середовища, стилю виховання в родині, рівня емпатійності батьків та педагогів, послідовності емоційного моделювання дорослими та вікових психологічних особливостей дитини. У старшому дошкільному віці відбуваються суттєві якісні трансформації емпатії – від простого емоційного зараження до складних форм співчуття та співпереживання, що супроводжується розвитком здатності розпізнавати емоції інших, вербалізувати почуття та регулювати власні емоційні прояви. Водночас у цей період можуть виникати і негативні форми емпатійного реагування, зокрема егоцентрична емпатія та

антиемпатія, що підкреслює необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи з розвитку емпатійних здібностей дошкільників через організовану освітню діяльність, спільну діяльність з однолітками та створення гуманістичної атмосфери у закладі дошкільної освіти.

Висновки до розділу 1

Соціальний розвиток дошкільника є комплексним процесом, що реалізується через взаємодію соціалізації та індивідуалізації, забезпечуючи, з одного боку, засвоєння соціокультурного досвіду у формі норм, правил та способів поведінки, а з іншого – розвиток унікальності та автономності особистості. Провідними механізмами соціального розвитку виступають ігрова діяльність як фундаментальний контекст для апробації засвоєваних моделей поведінки, взаємодія з однолітками, що надає досвід горизонтальних соціальних відносин, та вплив значущих дорослих – батьків і вихователів, які виступають взірцями для наслідування та створюють емоційно-розвивальне середовище. Заклад дошкільної освіти як друга після сім'ї інституція соціалізації забезпечує систематичний розвиток соціальної компетентності через формування соціальної обізнаності, досвідченості та компетентності, що є необхідними компонентами успішної адаптації дитини до суспільного життя та створює міцний фундамент для подальшого особистісного розвитку.

Емпатія як складний багатовимірний психологічний феномен являє собою здатність особистості розуміти, відчувати та розділяти емоційні переживання інших людей, інтегруючи когнітивні, афективні та поведінкові компоненти у єдиний процес емпатійного реагування. Різноманітність теоретичних підходів до розуміння емпатії – від психоаналітичного, що акцентує на механізмах ідентифікації та захисту, через гуманістичний, який підкреслює безумовну цінність емпатії для особистісного зростання, до когнітивного, що наголошує на інтелектуальних процесах розуміння емоційних станів, та нейропсихологічного, який розкриває біологічні основи

емпатії через функціонування дзеркальних нейронів, – свідчить про багатогранність цього феномену та необхідність комплексного підходу до його вивчення. Емпатія виступає не лише фундаментом конструктивних міжособистісних взаємин та ефективної комунікації, але й ключовим чинником морального розвитку особистості, сприяючи інтеріоризації соціальних цінностей та формуванню просоціальної орієнтації поведінки.

Формування емпатії у дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти є складним багатокомпонентним процесом, детермінованим взаємодією численних чинників, серед яких визначальними є якість освітнього середовища, стиль виховання в родині, рівень емпатійності батьків та педагогів, послідовність емоційного моделювання дорослими та вікові психологічні особливості дитини. У старшому дошкільному віці відбуваються суттєві якісні трансформації емпатії – від найпростіших форм емоційного зараження до значно складніших і диференційованих форм співчуття та співпереживання, що супроводжується розвитком здатності розпізнавати емоції інших за зовнішніми ознаками, вербалізувати почуття, регулювати власні емоційні прояви та передбачати наслідки вчинків. Водночас у цей період можуть виникати негативні форми емпатійного реагування, зокрема егоцентрична емпатія та антиемпатія, спричинені поступовим подоланням егоцентризму та появою здатності до порівняння себе з іншими, що підкреслює необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи з розвитку емпатійних здібностей через організовану освітню діяльність, спільну діяльність з однолітками, створення гуманістичної атмосфери у закладі дошкільної освіти та забезпечення дитині досвіду емпатійної взаємодії з різноманітними об'єктами – однолітками, дорослими, літературними персонажами та живими істотами.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДІАГНОСТИКИ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЕМПАТІЇ У ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Критерії, показники та рівні сформованості емпатії у дітей дошкільного віку

Для ефективної організації педагогічної роботи з формування емпатії у дітей дошкільного віку необхідно чітко визначити критерії, показники та рівні її сформованості, що дозволить здійснювати об'єктивну діагностику та моніторинг розвитку емпатійних здібностей дошкільників. Оскільки емпатія є складним багатокомпонентним феноменом, що включає емоційні, когнітивні, поведінкові та мотиваційні аспекти, діагностична система повинна охоплювати всі ці компоненти та відображати їх специфічні прояви у дітей дошкільного віку. Виокремлення чітких критеріїв і показників сформованості емпатії, а також визначення рівнів її розвитку на різних етапах дошкільного дитинства створює методологічну основу для розробки ефективних програм педагогічного супроводу емпатійного розвитку дитини в умовах закладу дошкільної освіти.

У більшості психолого-педагогічних досліджень емпатія розглядається як багатокомпонентне утворення, тому критерії її сформованості зазвичай відповідають структурним компонентам цього феномену та відображають різні аспекти емпатійного реагування дитини на емоційні стани оточуючих людей.

Нами були визначені критерії та показники сформованості емпатії у дітей дошкільного віку:

1. Емоційно-чуттєвий критерій характеризує здатність дитини до безпосереднього емоційного відгуку на переживання іншої людини, що є фундаментальною основою емпатії. Цей критерій відображає афективну складову емпатії та базується на здатності дитини емоційно резонувати з почуттями оточуючих. У дошкільному віці емоційно-чуттєвий критерій є базовим та формується раніше за інші компоненти емпатійної відповіді,

оскільки спирається на природну схильність дитини до емоційного зараження та співпереживання [43, с. 169; 36; 48, с. 219].

Показники сформованості:

- Здатність співпереживати різноманітним емоційним станам інших людей (радості, суму, страху, гніву), демонструючи адекватну емоційну реакцію на переживання іншого;
- Прояв емоційного зараження – схильність дитини автоматично відчувати та відображати емоційний стан іншої людини, "заражатися" настроєм ровесників чи дорослих;
- Виявлення співчуття через емоційні реакції – вираження жалю, турботи, занепокоєння при спостереженні страждань іншої людини.

Ключовий показник: Здатність співпереживати різноманітним емоційним станам інших людей (радості, суму, страху, гніву), демонструючи адекватну емоційну реакцію на переживання іншого.

2. Когнітивний критерій відображає інтелектуальну складову емпатії та характеризує здатність дитини до усвідомленого розпізнавання, розуміння та інтерпретації емоційних станів інших людей. Цей критерій тісно пов'язаний із розвитком пізнавальної сфери дошкільника, зокрема з розвитком мовлення, міслення та здатності до децентрації. Когнітивний компонент емпатії передбачає не лише інтуїтивне відчуття емоцій іншого, а й раціональне розуміння причин цих емоцій та можливих способів реагування [37, с. 256-257; 50, с.4].

Показники сформованості:

- Здатність розпізнавати емоційні стани інших людей за зовнішніми ознаками: мімікою обличчя, жестами, позою тіла, інтонацією голосу;
- Розуміння причинно-наслідкових зв'язків між ситуацією та емоційним станом – здатність визначити, чому людина відчуває ті чи інші емоції;
- Вміння вербалізувати емоційні стани – здатність назвати, описати словами почуття іншої людини, використовуючи розвинений «емоційний словник».

Ключовий показник: Розуміння причинно-наслідкових зв'язків між ситуацією та емоційним станом – здатність визначити, чому людина відчуває ті чи інші емоції.

3. Поведінковий (діяльнісний) критерій характеризує практичний, дійовий аспект емпатії та відображає здатність дитини втілювати емоційне співпереживання та розуміння у конкретних вчинках та діях. Цей критерій є найважливішим для педагогічної практики у закладі дошкільної освіти, оскільки саме поведінкові прояви емпатії безпосередньо впливають на характер взаємодії дитини з оточуючими та визначають якість міжособистісних стосунків. Поведінковий компонент емпатії трансформує емоційне співпереживання та когнітивне розуміння у просоціальні дії [37, с. 256-257; 41, с. 257; 50, с. 4].

Показники сформованості:

- Надання реальної допомоги іншій людині, що потребує підтримки – конкретні дії, спрямовані на полегшення стану іншого;
- Втішання та підтримка – використання слів, жестів, фізичного контакту (обіймів, погладжування) для заспокоєння засмученої або наляканої людини;
- Демонстрація турботи про однолітків, молодших дітей, тварин через активні просоціальні дії, включаючи готовність поділитися іграшками, матеріалами та захистити слабшого.

Ключовий показник: Надання реальної допомоги іншій людині, що потребує підтримки – конкретні дії, спрямовані на полегшення стану іншого.

4. Ціннісно-мотиваційний критерій відображає внутрішню спрямованість особистості дитини, її ціннісні орієнтації та мотиви, що лежать в основі емпатійної поведінки. Цей критерій характеризує не зовнішні прояви емпатії, а внутрішні установки, бажання та прагнення дитини діяти емпатійно. Ціннісно-мотиваційний компонент формується під значним впливом виховного середовища закладу дошкільної освіти, сімейного виховання та прикладу значущих дорослих. Саме цей критерій визначає

стійкість та автентичність емпатійної поведінки дитини [47, с. 45-46; 49, с. 291; 51, с. 163].

Показники сформованості:

- Внутрішня мотивація до допомоги – бажання допомагати іншим без зовнішнього примусу, покарання чи винагороди;
- Позитивне емоційне ставлення до інших людей – доброзичливість, відкритість, прийняття оточуючих, прагнення діяти морально та співчутливо;
- Переживання позитивних емоцій від надання допомоги іншим – задоволення, радість від власних просоціальних вчинків та інтерналізація цінностей емпатії як власних.

Ключовий показник: Внутрішня мотивація до допомоги – бажання допомагати іншим без зовнішнього примусу, покарання чи винагороди.

Рівні сформованості емпатії у дітей дошкільного віку

Зарубіжні дослідники Eisenberg, Strayer та Davis на підставі тривалих емпіричних досліджень визначили послідовні рівні сформованості емпатії у дітей дошкільного віку, кожен з яких характеризується специфічними якісними трансформаціями у здатності дитини розуміти та реагувати на емоційні стани оточуючих [2, с. 219]:

Перший рівень – нерозчленована емоційна реакція (немовлячий період, 0–1 рік): Цей найнижчий рівень розвитку емпатії характеризується недиференційованою емоційною відповіддю дитини на негативні емоційні прояви оточуючих. Немовля демонструє емоційний дистрес у відповідь на страждання іншої людини, виявляючи плач при звуках плачу іншої дитини або спостерігаючи страждання дорослих. Особливістю цього рівня є відсутність диференціації між власними емоціями та емоціями іншої людини – дитина ще не здатна усвідомити, що переживання належать іншій особі, а не їй самій.

Другий рівень – егоцентрична емпатійна реакція (ранній дошкільний вік, 2–3 роки): На цьому рівні дитина вже здатна ідентифікувати та розпізнавати емоційні прояви інших, однак тлумачення та розуміння цих

емоцій залишається егоцентричним, обмеженим власним емоційним досвідом дитини. Характерною ознакою цього рівня є те, що дитина намагається допомогти іншій людині, виходячи з того, що допомагає їй самій. Наприклад, малюк може запропонувати свою улюблену іграшку дитині, що плаче, оскільки іграшка є джерелом втіхи для нього самого, не усвідомлюючи, що потреби іншої дитини можуть відрізнятися.

Третій рівень – усвідомлена емпатія до емоційних станів інших (середній та старший дошкільний вік, 4–6 років): Цей рівень характеризується якісним стрибком у розвитку емпатійних здібностей – діти поступово усвідомлюють, що емоційні переживання інших людей є самостійними та можуть суттєво відрізнятися від їхніх власних. На цьому рівні дошкільники демонструють здатність до адекватних емпатійних реакцій, які відповідають конкретній ситуації та потребам іншої людини. Дитина може втішити засмученого ровесника словами підтримки чи фізичним контактом, надати допомогу у розв'язанні міжособистісних конфліктів, вибираючи форми підтримки, які дійсно відповідають емоційним потребам іншої людини.

Четвертий рівень – емпатія до складних життєвих обставин (старший дошкільний та молодший шкільний вік): Найвищий рівень розвитку емпатії у дитинстві передбачає здатність розуміти не лише безпосередні, ситуативні емоційні реакції, але й більш складні, тривалі емоційні стани, які зумовлені життєвими обставинами людини. Діти на цьому рівні можуть співпереживати іншим у контексті складних життєвих ситуацій, таких як матеріальна скрута, захворювання, відчуття самотності, переживання несправедливості. Це свідчить про формування більш зрілого, когнітивно опосередкованого розуміння емоційного світу інших людей.

Таким чином, для оцінки рівня сформованості емпатії у дітей дошкільного віку визначено чотири взаємопов'язані критерії з відповідними ключовими показниками: емоційно-чуттєвий (здатність адекватно співпереживати емоційним станам інших), когнітивний (розуміння

причинно-наслідкових зв'язків між ситуацією та емоціями), поведінковий (надання реальної допомоги) та ціннісно-мотиваційний (внутрішня мотивація до допомоги без примусу). Виокремлено чотири послідовні рівні розвитку емпатії: нерозчленована емоційна реакція, егоцентрична емпатійна реакція, усвідомлена емпатія до емоційних станів інших та емпатія до складних життєвих обставин. Комплексна оцінка за визначеними критеріями та показниками дозволить визначити актуальний рівень розвитку емпатії у дошкільників та розробити ефективну програму педагогічної роботи з її цілеспрямованого формування в умовах закладу дошкільної освіти.

2.2. Характеристика методів і методик діагностики рівня емпатії у дошкільників

Метою діагностики є визначення актуального рівня сформованості емпатії у дітей старшого дошкільного віку за визначеними критеріями та показниками, що дозволить розробити ефективну програму педагогічної роботи з розвитку емпатійних здібностей дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти.

Завдання діагностики:

1. Оцінити рівень сформованості емоційно-чуттєвого критерію емпатії – здатність дітей адекватно співпереживати різноманітним емоційним станам інших людей.
2. Визначити рівень розвитку когнітивного критерію емпатії – розуміння дітьми причинно-наслідкових зв'язків між ситуацією та емоційним станом.
3. Дослідити рівень сформованості поведінкового критерію емпатії – здатність дітей надавати реальну допомогу іншій людині, що потребує підтримки.
4. Встановити рівень розвитку ціннісно-мотиваційного критерію емпатії – наявність внутрішньої мотивації до допомоги без зовнішнього примусу.

5. Отримати цілісне уявлення про рівень сформованості емпатії у дошкільників на основі комплексної оцінки за всіма критеріями.

Дослідження проводилося на базі Закладу дошкільної освіти № 55 міста Рівне у період з вересня по грудень 2025 року. Вибірку склали 30 дітей п'ятого року життя (середній дошкільний вік), з них 16 дівчат та 14 хлопчиків. Усі діти відвідують середню групу закладу дошкільної освіти, мають нормальний фізичний та психічний розвиток, не мають медичних протипоказань для участі в дослідженні.

Дослідження здійснювалося у три послідовні етапи:

1. Констатувальний етап (вересень 2025 року) – спрямований на первинну діагностику рівня сформованості емпатії у дітей п'ятого року життя за визначеними критеріями та показниками. На цьому етапі проводилася серія діагностичних методик, збір та первинний аналіз отриманих даних, визначення актуального рівня розвитку емпатії у дошкільників.

2. Формувальний етап (жовтень-листопад 2025 року) – передбачав розробку та впровадження програми педагогічної роботи з розвитку емпатії у дітей старшого дошкільного віку, що включала спеціально організовані заняття, ігрові вправи, бесіди, читання та обговорення художньої літератури, моделювання емпатогенних ситуацій та інші форми роботи, спрямовані на формування всіх компонентів емпатії.

3. Контрольний етап (грудень 2025 року) – спрямований на повторну діагностику рівня сформованості емпатії у дошкільників з метою визначення ефективності впровадженої програми педагогічної роботи. На цьому етапі проводилася повторна серія діагностичних методик, порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів, формулювання висновків про ефективність педагогічного впливу.

У нашому дослідженні для оцінки рівня сформованості емпатії у дітей старшого дошкільного віку використовуються чотири взаємопов'язані критерії: емоційно-чуттєвий, когнітивний, поведінковий та ціннісно-мотиваційний. Кожен критерій оцінюється за одним ключовим показником,

що найповніше розкриває його сутність. Емоційно-чуттєвий критерій оцінюється через здатність дитини адекватно співпереживати різноманітним емоційним станам інших людей. Когнітивний критерій визначається через розуміння дитиною причинно-наслідкових зв'язків між ситуацією та емоційним станом. Поведінковий критерій оцінюється за здатністю дитини надавати реальну допомогу іншій людині, що потребує підтримки. Ціннісно-мотиваційний критерій визначається через наявність внутрішньої мотивації до допомоги без зовнішнього примусу. Комплексне використання цих критеріїв дозволить отримати цілісне уявлення про рівень сформованості емпатії у дошкільників та визначити напрями подальшої педагогічної роботи з її розвитку.

Для реалізації діагностичних завдань було використано комплекс взаємодоповнюючих методик, кожна з яких спрямована на оцінку певних аспектів емпатії у дітей дошкільного віку.

1. Методика «Мій портрет у променях сонця» (Додаток А) [11, с. 35]

Методика «Мій портрет у променях сонця» спрямована на дослідження самооцінки дітей дошкільного віку, що є важливим компонентом емпатійного розвитку, оскільки позитивне ставлення до себе створює основу для прийняття та розуміння інших людей. Кожній дитині пропонується аркуш паперу, в центрі якого зображено сонце з десятьма променями. У середині сонечка дитина має написати своє прізвище та ім'я, а на кожному промінчику – риси характеру, що їй притаманні (позитивні та негативні). Дітям наголошується на необхідності щирості у відповідях, а також надається можливість домалювати додаткові промені, якщо дитина бажає зазначити більше якостей. У виконаному завданні аналізується кількість якостей, які зазначила дитина: менша кількість якостей може свідчити про недостатньо розвинений внутрішній світ та знання про себе, а домальовування променів – про усвідомлення власної значимості. Чим більша кількість позитивних рис, тим вища самооцінка у дитини, що корелює з розвитком ціннісно-мотиваційного компонента емпатії.

2. Тест «Незакінчені речення» (Додаток Б) [11, с. 36]

Тест «Незакінчені речення» використовується для визначення рівня емпатії дітей дошкільного віку, а також для усвідомлення ними таких важливих понять, як «справедливість», «чесність», «співчуття». Дітям пропонується завершити незакінчені речення на бланку так, щоб вони точно відображали їхні справжні почуття та ставлення до різних життєвих ситуацій, що передбачають емпатійне реагування. Якщо у дітей виникають проблеми з відповіддю на певне речення, вони мають можливість пропустити його та повернутися пізніше. Дітям акцентується увага на тому, що неправильних відповідей не існує, що знижує тривожність та сприяє широті відповідей. Аналіз відповідей дозволяє визначити рівень сформованості когнітивного та емоційно-чуттєвого компонентів емпатії: дуже низький рівень свідчить про наявність незначної емпатії або взагалі нерозвинені емпатійні тенденції та співчуття; середній рівень обумовлений зацікавленістю дітей розрадити ображених та допомогти їм; високий рівень характеризується наявністю співчуття та жалю до оточуючих, а також можливістю допомогти потерпілим.

3. Методика емоційного відгукування дошкільників (Додаток В) [11, с. 37]

Методика емоційного відгукування дошкільників спрямована на визначення рівня емпатичних тенденцій у дітей та оцінює переважно емоційно-чуттєвий та поведінковий критерії емпатії. Опитувальник адаптовано відповідно до особливостей дітей дошкільного віку та містить 33 твердження, обумовлені співчуттям і співпереживанням під час спілкування та взаємодії з людьми, продуктами їх діяльності, а також із живою і неживою природою. Кожна дитина обирає твердження відповідно до ситуацій, представлених у картинках, що дозволяє діагностувати емоційний відгук навіть у дітей з недостатньо розвиненими вербальними навичками. Низький рівень за результатами методики свідчить про відсутність розуміння емоцій, труднощі у регуляції емоційних явищ щодо ситуацій підвищеної складності

та недостатню саморегуляцію; середній рівень засвідчує небайдужість дітей до оточуючого середовища; високий рівень характеризується сприйняттям і вираженістю власних емоцій, здатністю емпатичного включення у співпереживання інших людей.

4. Модифікована методика І. Юсупова (Додаток Г) [11, с. 38]

Модифікована методика І. Юсупова для дослідження рівня емпатійних тенденцій адаптована для використання з дітьми дошкільного віку та дозволяє оцінити всі чотири критерії сформованості емпатії у комплексі. Дітям пропонується 36 тверджень, оцінку яких необхідно здійснити за шкалою: «не знаю» – 0, «ні, ніколи» – 1, «іноді» – 2, «часто» – 3, «майже завжди» – 4, «так, завжди» – 5. Методика дозволяє диференціювати п'ять рівнів сформованості емпатії: дуже низький рівень свідчить про відсутність емпатії; низький рівень характеризує занижені емпатійні тенденції; середній рівень є нормою для дошкільного віку; високий рівень демонструє добре розвинені емпатійні тенденції, коли діти краще відчувають емоційні реакції на різні ситуації та здатні чітко передати свій емоційний стан; дуже високий рівень характеризує дітей, які виявляють найвищу здатність до контролю власних емоцій та емпатійного реагування на стани інших людей.

Комплексне використання цих чотирьох методик дозволяє отримати всебічну та об'єктивну оцінку рівня сформованості емпатії у дітей старшого дошкільного віку за всіма визначеними критеріями та показниками.

2.3. Аналіз результатів констатувального етапу експериментального дослідження

Констатувальний етап експериментального дослідження проводився у вересні 2025 року на базі Закладу дошкільної освіти № 55 міста Рівне з метою визначення актуального рівня сформованості емпатії у дітей п'ятого року життя. У дослідженні взяли участь 30 дошкільників середньої групи (16 дівчат та 14 хлопчиків). Діагностика здійснювалася за допомогою комплексу взаємодоповнюючих методик: «Мій портрет у променях сонця», тест

«Незакінчені речення», методика емоційного відгукування дошкільників та модифікована методика І. Юсупова. Кожна методика була спрямована на оцінку певних критеріїв сформованості емпатії: емоційно-чуттєвого, когнітивного, поведінкового та ціннісно-мотиваційного. Результати діагностики дозволили отримати цілісне уявлення про особливості емпатійного розвитку дітей середнього дошкільного віку та визначити напрями подальшої педагогічної роботи.

Методика «Мій портрет у променях сонця» була спрямована на дослідження самооцінки дітей як важливого компонента емпатійного розвитку. Результати діагностики представлено у таблиці 2.3.1.

Таблиця 2.3.1

Розподіл дітей за рівнями самооцінки (методика «Мій портрет у променях сонця»)

Рівень самооцінки	Кількість дітей	Відсоток (%)
Високий рівень (8-10 позитивних якостей)	4	13,3%
Середній рівень (6-7 позитивних якостей)	3	10,0%
Низький рівень (4-5 позитивних якостей)	11	36,7%
Дуже низький рівень (2-3 позитивні якості)	12	40,0%
Всього	30	100%

Аналіз результатів, представлених у таблиці 2.3.1, свідчить про переважання низького та дуже низького рівнів самооцінки у більшості досліджуваних дітей. Зокрема, 12 дітей (40,0%) продемонстрували дуже низький рівень самооцінки, зазначивши лише 2-3 позитивні якості характеру, що може вказувати на недостатньо розвинений внутрішній світ та обмежені знання про себе. Низький рівень самооцінки виявлено у 11 дітей (36,7%), які назвали 4-5 позитивних якостей. Середній рівень самооцінки характерний лише для 3 дітей (10,0%), а високий рівень – для 4 дітей (13,3%). Слід зазначити, що жодна дитина не домалювала додаткові промені для зазначення більшої кількості якостей, що може свідчити про недостатнє усвідомлення власної значимості. Отримані результати вказують на

необхідність цілеспрямованої роботи з формування позитивної самооцінки у дітей як основи для розвитку ціннісно-мотиваційного компонента емпатії.

Тест «Незакінчені речення» використовувався для визначення рівня емпатії дітей та оцінки когнітивного і емоційно-чуттєвого критеріїв. Результати представлено у таблиці 2.3.2.

Таблиця 2.3.2

Розподіл дітей за рівнями емпатії (тест «Незакінчені речення»)

Рівень емпатії	Кількість балів	Кількість дітей	Відсоток (%)
Високий рівень	46-48 балів	6	20,0%
Середній рівень	26-38 балів	9	30,0%
Дуже низький рівень	5-18 балів	15	50,0%
Всього		30	100%

Аналіз даних таблиці 2.3.2 показує, що половина досліджуваних дітей (15 осіб, 50,0%) продемонстрували дуже низький рівень емпатії за результатами тесту «Незакінчені речення», набравши від 5 до 18 балів. Це свідчить про наявність незначної емпатії або взагалі нерозвинені емпатійні тенденції та співчуття у цих дітей. Їхні відповіді часто були егоцентричними або вказували на нерозуміння емоційних станів інших людей. Середній рівень емпатії виявлено у 9 дітей (30,0%), які набрали від 26 до 38 балів, що обумовлено їхньою зацікавленістю розрадити ображених та допомогти їм, проте їхні емпатійні реакції не завжди були стабільними та усвідомленими. Високий рівень емпатії продемонстрували 6 дітей (20,0%), які набрали від 46 до 48 балів і характеризуються наявністю співчуття та жалю до оточуючих, а також розумінням, як можна допомогти потерпілим. Отримані результати підтверджують необхідність посиленої педагогічної роботи з формування когнітивного та емоційно-чуттєвого компонентів емпатії у дітей середнього дошкільного віку.

Методика емоційного відгукування дошкільників дозволила оцінити рівень емпатичних тенденцій дітей, зокрема емоційно-чуттєвий та поведінковий критерії. Результати представлено у таблиці 2.3.3.

Таблиця 2.3.3

**Розподіл дітей за рівнями емпатичних тенденцій (методика
емоційного відгукування)**

Рівень емпатичних тенденцій	Кількість балів	Кількість дітей	Відсоток (%)
Високий рівень	24-33 бали	5	16,7%
Середній рівень	18-21 бал	11	36,7%
Низький рівень	8-10 балів	14	46,6%
Всього		30	100%

Аналіз даних, поданих у таблиці 2.3.3, засвідчує, що переважна кількість обстежених дітей — 14 осіб, що становить 46,6 % від загальної вибірки, — має низький рівень сформованості емпатичних тенденцій. Це вказує на недостатній рівень розуміння емоційних проявів інших, труднощі в усвідомленні та регуляції власних емоцій у ситуаціях підвищеної складності, а також на обмежені можливості саморегуляції. Під час аналізу ілюстративного матеріалу з різними емоційними сюжетами ці діти здебільшого обирали варіанти відповідей, які не передбачали проявів співпереживання або надання допомоги персонажам ситуацій.

Середній рівень розвитку емпатичних тенденцій зафіксовано у 11 дітей, що становить 36,7 % досліджуваної групи. Для цієї категорії характерною є загальна чутливість до емоційного стану оточення та здатність у певних умовах виявляти емоційний відгук на переживання інших людей, хоча така реакція має нестійкий та ситуативно зумовлений характер.

Високий рівень емпатичних тенденцій продемонстрували 5 дітей, що відповідає 16,7 % вибірки. Ці дошкільники відзначаються розвиненою емоційною чутливістю, усвідомленням і виразністю власних емоційних переживань, а також здатністю до глибокого емпатійного залучення у стан інших. Під час роботи з ілюстраціями вони демонстрували яскраві емоційні реакції та обирали варіанти відповідей, що найбільш повно відображали співчуття, підтримку й готовність допомагати.

Отримані результати застосованої методики переконливо підтверджують актуальність і необхідність цілеспрямованої, систематичної

роботи, спрямованої на розвиток емоційної чутливості, формування здатності до емпатійного реагування та закріплення емпатійної поведінки у дітей середнього дошкільного віку.

Модифікована методика І. Юсупова дозволила здійснити комплексну оцінку всіх чотирьох критеріїв сформованості емпатії з диференціацією п'яти рівнів. Результати представлено у таблиці 2.3.4.

Таблиця 2.3.4

Розподіл дітей за рівнями емпатійних тенденцій (модифікована методика І. Юсупова)

Рівень емпатійних тенденцій	Кількість балів	Кількість дітей	Відсоток (%)
Дуже високий рівень	85-89 балів	1	3,3%
Високий рівень	65-69 балів	4	13,3%
Середній рівень	39-48 балів	13	43,4%
Низький рівень	17-32 бали	6	20,0%
Дуже низький рівень	5-8 балів	6	20,0%
Всього		30	100%

Аналіз результатів таблиці 2.3.4 показує, що найбільша частка дітей (13 осіб, 43,4%) характеризується середнім рівнем сформованості емпатії, що є нормативним для дошкільного віку та свідчить про поступовий розвиток емпатійних здібностей. Водночас значна кількість дітей (12 осіб, 40,0%) продемонстрували низький та дуже низький рівні емпатійних тенденцій: по 6 дітей (20,0%) у кожній категорії. Ці діти виявляють занижені емпатійні тенденції або взагалі відсутність емпатії, що проявляється у труднощах розпізнавання емоційних станів інших, небажанні або нездатності надавати допомогу та підтримку. Високий рівень емпатії виявлено у 4 дітей (13,3%), які краще відчують емоційні реакції на різні ситуації та здатні чітко передати свій емоційний стан. Дуже високий рівень продемонстрував лише 1 дитина (3,3%), що характеризується найвищою здатністю до контролю власних емоцій та емпатійного реагування на стани інших людей. Отримані результати свідчать про необхідність комплексної педагогічної роботи з розвитку всіх компонентів емпатії у дітей середнього дошкільного віку.

Для отримання цілісного уявлення про рівень сформованості емпатії у дітей п'ятого року життя доцільно узагальнити результати всіх використаних методик. Узагальнені дані представлено у таблиці 2.3.5.

Таблиця 2.3.5

Узагальнені результати діагностики рівня сформованості емпатії у дітей середнього дошкільного віку

Рівень сформованості емпатії	Методика «Портрет»	Тест «Речення»	Методика відгукування	Методика Юсупова	Середній показник
Високий/дуже високий	13,3%	20,0%	16,7%	16,6%	16,7%
Середній	10,0%	30,0%	36,7%	43,4%	30,0%
Низький/дуже низький	76,7%	50,0%	46,6%	40,0%	53,3%

Узагальнені результати, представлені у таблиці 2.3.5, свідчать про те, що у більшості дітей середнього дошкільного віку (53,3% у середньому за всіма методиками) спостерігається низький або дуже низький рівень сформованості емпатії. Це проявляється у труднощах розпізнавання та розуміння емоційних станів інших людей, обмеженості емоційного відгукування, недостатній готовності до просоціальної поведінки та слабкій внутрішній мотивації до надання допомоги. Середній рівень емпатії характерний для 30,0% дітей, що відповідає віковим нормам та свідчить про поступовий розвиток емпатійних здібностей у процесі дошкільного виховання. Високий та дуже високий рівні сформованості емпатії виявлено лише у 16,7% дітей, що є недостатнім показником і вказує на необхідність інтенсифікації педагогічної роботи у цьому напрямку. Варто відзначити, що найнижчі показники зафіксовано за методикою «Мій портрет у променях сонця» (76,7% дітей з низьким та дуже низьким рівнем), що свідчить про проблеми у формуванні самооцінки як основи ціннісно-мотиваційного компонента емпатії. Найкращі результати отримано за модифікованою методикою І. Юсупова, де 43,4% дітей продемонстрували середній рівень, що може пояснюватися комплексним характером цієї методики та

використанням зрозумілих для дітей формулювань. Загалом, результати констатувального етапу дослідження підтверджують актуальність проблеми формування емпатії у дітей середнього дошкільного віку та обґрунтовують необхідність розробки та впровадження спеціальної програми педагогічної роботи, спрямованої на розвиток всіх компонентів емпатії: емоційно-чуттєвого, когнітивного, поведінкового та ціннісно-мотиваційного.

Отже, результати констатувального етапу експериментального дослідження, проведеного у вересні 2025 року на базі ЗДО № 55 міста Рівне, виявили низький рівень сформованості емпатії у 30 дітей п'ятого року життя. Комплексна діагностика за чотирма критеріями (емоційно-чуттєвим, когнітивним, поведінковим та ціннісно-мотиваційним) показала, що 53,3% дітей мають низький та дуже низький рівні емпатії. Найгірші результати зафіксовано за методикою «Мій портрет у променях сонця» – 76,7% дітей показали низький та дуже низький рівні. Середній рівень виявлено у 30,0% дітей, високий та дуже високий – лише у 16,7%. Отримані дані доводять необхідність розробки спеціальної програми педагогічної роботи, спрямованої на формування емпатії у дітей середнього дошкільного віку.

Висновки до розділу 2

Визначено методичні основи діагностики рівня сформованості емпатії у дошкільників, що включає чітко структуровану систему критеріїв, показників та рівнів емпатійного розвитку. Виокремлено чотири взаємопов'язані критерії оцінки емпатії: емоційно-чуттєвий (здатність адекватно співпереживати емоційним станам інших), когнітивний (розуміння причинно-наслідкових зв'язків між ситуацією та емоціями), поведінковий (надання реальної допомоги) та ціннісно-мотиваційний (внутрішня мотивація до допомоги без примусу). На основі наукових праць зарубіжних дослідників Eisenberg, Strayer та Davis визначено чотири послідовні рівні розвитку емпатії у дітей: нерозчленована емоційна реакція, егоцентрична емпатійна

реакція, усвідомлена емпатія до емоційних станів інших та емпатія до складних життєвих обставин.

Для комплексної діагностики рівня сформованості емпатії у дітей середнього дошкільного віку було підбрано та адаптовано чотири взаємодоповнюючі методики: «Мій портрет у променях сонця» (оцінка самооцінки та ціннісно-мотиваційного компонента), тест «Незакінчені речення» (оцінка когнітивного та емоційно-чуттєвого критеріїв), методика емоційного відгукування дошкільників (оцінка емоційно-чуттєвого та поведінкового критеріїв) та модифікована методика І. Юсупова (комплексна оцінка всіх чотирьох критеріїв). Дослідження проводилося у три послідовні етапи – констатувальний, формувальний та контрольний – на базі Закладу дошкільної освіти № 55 міста Рівне у період з вересня по грудень 2025 року за участю 30 дітей п'ятого року життя.

Результати констатувального етапу експериментального дослідження виявили переважання низького та дуже низького рівнів сформованості емпатії у більшості досліджуваних дітей – 53,3% у середньому за всіма методиками. Особливо тривожними є показники за методикою «Мій портрет у променях сонця», де 76,7% дітей продемонструвала низький та дуже низький рівні самооцінки. Середній рівень емпатії, що відповідає віковим нормам, виявлено у 30,0% дітей, а високий та дуже високий рівні – лише у 16,7% досліджуваних. Отримані дані переконливо доводять необхідність розробки та впровадження спеціальної програми педагогічної роботи, спрямованої на цілеспрямоване формування всіх компонентів емпатії у дітей середнього дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти.

РОЗДІЛ 3

РОЗРОБЛЕННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЇ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Педагогічні умови формування емпатії у дошкільників

Вихователь відіграє ключову роль у формуванні, підтримці та удосконаленні емоційно позитивної атмосфери в закладі дошкільної освіти. Його індивідуальні якості безпосередньо визначають ефективність освітньо-виховного процесу та розвитку дитини. Професійна мотивація педагога, його здатність до рефлексії, бажання самовдосконалення та професійного зростання істотно впливають на психологічне благополуччя вихованців у дошкільному закладі.

Заклад дошкільної освіти має гарантувати дитині повноцінне перебування в середовищі доброзичливості, взаємодопомоги, беззастережного прийняття та психологічної захищеності. Дошкільний заклад стає для дитини другою домівкою на кілька років – середовищем, де вона опановує вміння спілкуватися, навчається продуктивно взаємодіяти з ровесниками та дорослими, отримує можливості для комплексного розвитку, набуває соціальних компетентностей та емоційного інтелекту. Для забезпечення результативного та гармонійного зростання дитини, зокрема розвитку її емпатійних якостей, необхідно створити відповідні педагогічні умови, що включають взаємопов'язані елементи освітнього простору [24, с. 128-129]:

1. Емоційно-підтримувальний компонент передбачає створення педагогом сприятливого психологічного мікроклімату в групі. Реалізується через налагодження емоційно насиченого індивідуального контакту з кожним вихованцем, врахування його особистих інтересів, поточного настрою та емоційних запитів, виховання позитивного ставлення до оточення та формування партнерських відносин з батьками та представниками старших поколінь. Цей елемент є фундаментальним для виховання емпатії,

адже дитина засвоює емпатійну поведінку насамперед через власний досвід отримання емоційної підтримки.

2. Емоційно-налаштовувальний компонент охоплює матеріально-технічне та предметно-просторове облаштування групового приміщення. Включає функціональні меблі, пристосовані до вікових потреб дітей, комфортний мікроклімат, спеціально створені зони психологічного розвантаження для відновлення емоційної рівноваги, збалансований вибір ігрового та розвивального обладнання відповідно до вікових можливостей. Цей елемент забезпечує фізичні передумови для емоційного благополуччя вихованців.

3. Емоційно-стабілізуючий компонент наголошує на послідовному дотриманні розпорядку дня, що гарантує стабільність, прогнозованість та відчуття захищеності. Чітка структура дня дозволяє дитині передбачати події, що формує емоційну стабільність як основу для розвитку емпатійних здібностей.

4. Емоційно-активізуючий компонент включає різноманітність освітніх активностей, застосування несподіваних елементів та новизни, систематичне проведення пальчикової, психологічної та рухової гімнастики, організацію ігор для налагодження емоційних зв'язків між дітьми, цілеспрямований розвиток емпатії через ігрову взаємодію, проведення святкових заходів з позитивним емоційним забарвленням.

Н. Волік у результаті дослідження організації роботи з розвитку емоційного інтелекту дошкільників визначила ключові педагогічні умови ефективного формування емпатії [12, с. 163]:

1. Поінформованість вихованців про емоційну сферу

Ця умова передбачає розширений емоційний словник дітей та достатній обсяг знань про різноманітні емоції. У процесі спеціально організованої освітньої роботи дошкільники мають ознайомитися з базовими емоціями, навчитися розпізнавати, вербалізувати та інтерпретувати їх.

У дошкільному закладі це найефективніше відбувається через безпосереднє спілкування з ровесниками, які артикують свої переживання, а також через знайомство з образотворчим мистецтвом, музичними творами, художньою літературою та їх персонажами. Така різноманітна діяльність поступово збагачує емоційний досвід дітей, активізує справжню емпатію та розвиває емоційну чутливість.

2. Високий рівень емоційної компетентності педагогів

Ця умова охоплює емоційну освіченість вихователів при організації освітнього процесу та здатність до усвідомлення й регуляції власних емоцій. Базовий компонент дошкільної освіти визначає основну мету – допомогти дошкільнику опанувати життєві компетентності для успішної соціалізації.

Вихователь виконує цю місію як фахівець, якому батьки довіряють виховання дитини, а держава делегує відповідальність за якісну освіту, всебічний розвиток, включаючи емоційну сферу та формування емпатії.

Емоційна культура вихователя має визначальний вплив на емоційний розвиток вихованців. Рівень емоційного інтелекту педагога безпосередньо детермінує формування у дітей адекватних уявлень про емоційну поведінку, а також ефективність професійної діяльності, особистісне зростання та готовність до професійних викликів.

Емоційна компетентність вихователя становить невід'ємну частину його професіоналізму. Емоційна освіченість педагога проявляється через засвоєння та демонстрацію таких якостей: цілеспрямованість, витриманість у складних обставинах, емоційна чутливість, стресостійкість, толерантність, уважність, милосердя, справедливість, організованість, емоційна саморегуляція.

Педагог має стабілізувати внутрішній світ дошкільника при виникненні емоційних порушень та коригувати неадекватну поведінку. Розуміння, прийняття та визнання вихователем дитини розширює значущий простір її життя, стимулюючи емоційний розвиток.

Ю. М. Косенко зазначає, що педагог має постійно підвищувати професіоналізм, вести творчий пошук інновацій, реалізовувати й аналізувати власні творчі здібності, відчувати задоволення від творчих результатів вихованців, пишатися визнанням професійно-педагогічних досягнень [29, с.48].

3. Емоційно насичене предметне середовище

Організовуючи простір дошкільного закладу, педагоги мають орієнтуватися не лише на традиційне предметно-розвивальне середовище, а й створювати емоційно-розвивальне середовище, що цілеспрямовано сприяє розвитку емоційно-чуттєвої сфери як критично важливої умови гармонійного становлення особистості.

Для реалізації цієї умови необхідно визначити конкретні елементи середовища з найбільшим впливом на емоційну атмосферу: колірне оформлення приміщень, освітлення, музичний супровід, затишні куточки, виставки дитячих робіт тощо.

4. Достатній рівень психолого-педагогічної компетентності батьків

Ця умова впливає з розуміння того, що систематичні емоційні переживання певного характеру та їх постійний прояв у поведінці закономірно формують стійкі характеристики особистості дошкільника.

Наприклад, якщо дитина в родині регулярно переживає страх через загрозу покарання або психологічний тиск, її тривожність трансформується в стійку особистісну рису, що перешкоджає розвитку емпатії та здорових емоційних взаємин. Батьки мають володіти знаннями про вікові особливості емоційного розвитку для забезпечення гармонійного формування емпатії у дитини.

Таким чином, результативне формування емпатії у дошкільників вимагає комплексного підходу, що інтегрує чотири взаємопов'язані компоненти освітнього середовища та чотири ключові педагогічні умови. Провідна роль належить педагогу з високим рівнем емоційного інтелекту, який здатний створити емоційно сприятливу атмосферу, організувати

збагачене предметне середовище та забезпечити систематичну роботу з розширення емоційного словника дітей. Важливою умовою успішності є також партнерська взаємодія з батьками, які володіють достатніми психолого-педагогічними знаннями про особливості емоційного розвитку дошкільників, що створює цілісну систему підтримки емоційного зростання дитини в закладі освіти та родині.

3.2. Зміст, форми та методи реалізації методики формування емпатії у дітей дошкільного віку

Програма формування емпатії у дітей п'ятого року життя була розроблена на основі комплексного підходу, що передбачав систематичну та цілеспрямовану роботу з розвитку всіх компонентів емпатії: емоційно-чуттєвого, когнітивного, поведінкового та ціннісно-мотиваційного. Програма реалізовувалася протягом формувального етапу дослідження (жовтень-листопад 2025 року) і включала 16 спеціально організованих занять, що проводилися двічі на тиждень тривалістю 20-25 хвилин кожне, відповідно до вікових особливостей та режиму дня дітей середньої групи.

Зміст програми було структуровано за чотирма тематичними блоками відповідно до критеріїв сформованості емпатії. Перший блок «Світ емоцій» (4 заняття) був спрямований на розвиток емоційно-чуттєвого критерію та його ключового показника – здатності адекватно співпереживати емоційним станам інших людей. Діти знайомилися з шістьма базовими емоціями (радість, гнів, засмучення, страх, здивування, розчарування), вчилися розпізнавати їх за мімікою та жестами, відтворювали емоційні стани, ділилися власним досвідом переживання різних емоцій. Другий блок «Я і інші» (4 заняття) забезпечував формування когнітивного критерію через розвиток розуміння причинно-наслідкових зв'язків між ситуацією та емоційним станом. Діти аналізували різні життєві ситуації, визначали, чому людина відчуває ті чи інші емоції, вчилися пояснювати причини емоційних станів персонажів казок та реальних людей, розвивали «емоційний словник»

для вербалізації почуттів. Третій блок «Допомагаємо разом» (4 заняття) був орієнтований на формування поведінкового критерію та його показника – надання реальної допомоги іншій людині, що потребує підтримки. Через рольові ігри, драматизацію казок та моделювання реальних ситуацій діти опановували конкретні способи допомоги: втішання, підтримка словом і діями, захист слабших, ділення іграшками, турбота про однолітків. Четвертий блок «Добрі вчинки» (4 заняття) забезпечував розвиток ціннісно-мотиваційного критерію через формування внутрішньої мотивації до допомоги без зовнішнього примусу. Діти усвідомлювали цінність доброти, взаємодопомоги та співчуття, переживали радість від власних просоціальних вчинків, інтеріоризували моральні норми як власні переконання.

Кожне заняття мало чітку структуру: вступна частина (привітання, емоційне налаштування), основна частина (робота з емоціями через ігри, казки або творчість), заключна частина (рефлексія, обговорення). Програма передбачала використання різноманітних форм роботи: фронтальні заняття, робота в малих групах, індивідуальна робота з дітьми, що потребували додаткової підтримки, а також залучення батьків через консультації та рекомендації щодо підтримки емпатійного розвитку дітей у сімейному середовищі.

Найбільш результативними способами розвитку емоційного інтелекту та емпатії у дошкільників є інтерактивні методики, що включають ігрові підходи, рольові вправи та казкотерапію. Ці методики створюють умови для того, щоб діти не лише познайомилися з різноманітними емоціями, але й практично опановували способи управління ними та розуміння емоційних станів інших людей. Розглянемо більш детально ці методики:

Ігрові методи виступають одним із найефективніших засобів формування в дітей здатності до емпатії та усвідомленого аналізу емоційних станів інших людей. Зокрема, тематично спрямовані ігри на кшталт «Що відчуває герой?» сприяють навчанню дітей розпізнавати почуття персонажів, визначати причини виникнення певних емоцій та знаходити конструктивні

способи виходу зі складних життєвих ситуацій [46, с. 195]. У процесі гри дитина опановує уявлення про різні сфери соціального життя, ознайомлюється з багатоманітними видами людської діяльності та системою взаємин, що їх супроводжують.

Залучення дошкільника до ігрової діяльності доцільно розглядати не лише як універсальний чинник всебічного розвитку, а й як механізм, що зумовлює певні внутрішні особистісні трансформації. Системний підхід до розуміння гри передбачає інтеграцію трьох взаємопов'язаних компонентів, які забезпечують її розвивальний вплив: емоційні стани, що переживає дитина під час гри; комунікативну взаємодію та контакти, які створюють умови для реалізації ігрової активності; власне ігрові дії, поєднані спільним сюжетом, правилами, ролями чи використанням ігрових предметів, завдяки чому гра набуває цілісності та завершеності [13, с. 19].

Вагоме місце у розвитку емоційного інтелекту дошкільників посідає казкотерапія, адже через зміст і образи казкових творів діти навчаються розуміти не лише власні емоційні переживання, а й почуття інших людей. Казкові персонажі часто потрапляють у складні ситуації, переживають страх, смуток, радість або розчарування, що допомагає дітям усвідомлювати способи подолання негативних емоцій та знаходити прийнятні шляхи їх опрацювання. Як метод психологічної підтримки, казкотерапія дає змогу дитині ідентифікувати себе з героями, усвідомити власні емоції, навчитися їх вербалізувати та регулювати [8, с. 128]. Т. М. Дука зазначає, що виховний вплив художнього слова спричиняє суттєві зміни в емоційній сфері дитини, активізує її чуттєву реакцію на події навколишнього світу та сприяє перебудові суб'єктивного досвіду [18, с. 417].

Арттерапевтичні методи, реалізовані через творчі завдання, зокрема створення «Книги емоцій», відкривають для дітей можливість безпечного самовираження за допомогою малюнків, аплікацій і коротких оповідей. Такі види діяльності є дієвим засобом розвитку здатності до саморефлексії та емпатії, оскільки через мистецьку творчість діти навчаються розпізнавати й

інтерпретувати емоційні стани як власні, так і інших людей. Мельничук М. М. та Рева М. М. підкреслюють, що використання арттерапії в роботі з дошкільниками дозволяє розв'язувати широкий спектр психолого-педагогічних завдань: зменшувати рівень тривожності, формувати впевненість у собі, покращувати емоційне самопочуття та розвивати позитивну самооцінку. У процесі арттерапевтичних занять діти опановують важливі соціальні вміння, зокрема навички співпраці, взаєморозуміння, довіри та відкритості, що безпосередньо сприяє розвитку емпатії [38, с. 26].

У нашому дослідженні для формування емпатії у дітей п'ятого року життя на формувальному етапі експерименту були використані наступні методики:

1. Ігрові методи з використанням карток емоцій (див. Додаток Д)

Для розвитку емоційно-чуттєвого та когнітивного критеріїв емпатії дітям пропонувалася серія ігрових вправ з картками, що зображували шість базових емоційних станів: радість та задоволення, гнів, засмучення, страх, здивування, розчарування. Методика передбачала кілька етапів роботи. На першому етапі (вступ, 5 хвилин) діти вітали один одного і розуміли мету заняття – навчитися розуміти почуття інших. На другому етапі (обговорення емоцій та їх вираження, 10 хвилин) педагог показував ілюстрації з різними емоційними станами, діти називали кожен емоцію та обговорювали, як виглядає кожна емоція на обличчі (радість, гнів, смуток, страх, здивування), потім намагалися відтворити ці емоції перед дзеркалом та ділилися ситуаціями, коли вони відчували кожен з цих емоцій. На третьому етапі (рольова гра «Розуміння почуттів», 15 хвилин) діти об'єднувалися в малі групи по 3-4 особи, кожна група отримувала картки з сценаріями для рольових ігор, де потрібно було виразити певні емоції та показати розуміння почуттів інших, після кожної гри відбувалося групове обговорення. Завершувалося заняття (5 хвилин) використанням ілюстративного матеріалу для закріплення знань про емоції, зокрема діти розглядали різні ситуації на картинках та намагалися визначити, яку емоцію відчуває кожна людина, а

також обмінювалися власними емоціями та враженнями від заняття. Така методика дозволяла дітям не лише розпізнавати емоції за зовнішніми ознаками, але й розуміти причини виникнення різних емоційних станів, а також формувати адекватні емпатійні реакції на емоції інших людей.

2. Казкотерапія з використанням українських народних казок

Для розвитку всіх компонентів емпатії використовувалася методика казкотерапії на основі чотирьох українських народних казок. Кожна казка була спрямована на формування певних аспектів емпатії та проводилася за єдиною структурою: виразне читання казки з акцентом на емоційних станах персонажів, бесіда-аналіз вчинків героїв та їхніх почуттів, драматизація казки з виконанням різних ролей, творче завдання для закріплення просоціальних цінностей.

Казка «Рукавичка» використовувалася для формування поведінкового та ціннісно-мотиваційного критеріїв емпатії. Ця українська народна казка демонструє найважливіші цінності взаємодопомоги, співчуття, готовності ділитися і приймати інших, незважаючи на обставини. Сюжет казки, де різні тварини по черзі просяться до рукавички і кожного разу отримують притулок, створює ідеальну модель емпатійної поведінки та просоціальних відносин.

Під час обговорення казки діти детально аналізували мотивацію героїв: чому тварини пускали до себе всіх бажаних, навіть коли місця ставало все менше, що вони при цьому відчували – радість від можливості допомогти чи занепокоєння через тісноту, чи легко було ділитися своїм простором з незнайомцями, які емоції переживали нові мешканці, коли їх приймали в рукавичку. Особлива увага приділялася обговоренню того, як змінювалися почуття тварин від самотності та холоду до відчуття безпеки, тепла і приналежності до спільноти. Діти вчилися розуміти, що справжня доброта передбачає не лише готовність допомогти, а й здатність поступитися власним комфортом заради інших.

Драматизація казки дозволяла дітям «прожити» емоції героїв зсередини, відчути на власному досвіді радість від допомоги іншим, тепло спільноти та задоволення від просоціальних вчинків. Діти по черзі виконували ролі різних тварин, що давало можливість пережити емоції як того, хто просить про допомогу (відчуття вразливості, надії, вдячності), так і того, хто цю допомогу надає (співчуття, радість від можливості допомогти, гордість за свій вчинок). Вихователь спеціально звертав увагу дітей на міміку, жести, інтонації, якими можна передати різні емоційні стани героїв, що розвивало емоційну виразність та здатність розпізнавати емоції інших.

Творче завдання включало малювання на теми «Як я можу допомогти іншим» або «Моя рукавичка для друзів», що стимулювало дітей до рефлексії власних можливостей надання допомоги та переносу казкової моделі поведінки на реальне життя. Діти зображували різні ситуації допомоги: як вони можуть поділитися іграшками, втішити засмученого друга, допомогти батькам, піклуватися про молодших дітей чи домашніх улюбленців. Під час презентації своїх малюнків діти пояснювали, чому обрали саме такі ситуації, що відчували б персонажі їхніх малюнків, формуючи тим самим усвідомлену мотивацію до емпатійної поведінки.

Казка «Колосок» була спрямована на розвиток розуміння справедливості, цінності праці, почуття вдячності та формування негативного ставлення до споживацької позиції та користування результатами чужої праці. Сюжет казки, де Півник старанно працює, а мишенята Круть і Верть весь час розважаються, створює яскравий контраст між працьовитістю та ледарством, відповідальністю та безвідповідальністю.

Діти детально обговорювали психологічні аспекти казки: чому мишенята Круть і Верть не допомагали Півникові на різних етапах роботи (від збирання колоска до випікання пиріжків), що їм заважало – лінощі, небажання відриватися від гри чи нерозуміння важливості спільної праці; що відчував Півник, коли працював сам, бачачи, що друзі розважаються замість допомоги (образу, втому, самотність, розчарування); як змінювалися його

емоції від надії на допомогу до розчарування; чи справедливо він вчинив, не поділившись пиріжками, чи можна було діяти інакше. Особлива увага приділялася обговоренню того, що відчули мишенята, коли зрозуміли наслідки своєї поведінки – сором, жаль, усвідомлення несправедливості власних вчинків.

Через ідентифікацію з Півником діти усвідомлювали важливість взаємодопомоги, переживали почуття несправедливості, коли хтось користується результатами чужої праці, не докладаючи власних зусиль. Рольові ігри дозволяли дітям «стати» на місце як Півника, так і мишенят, що розвивало здатність до децентрації та розуміння різних перспектив. Діти обговорювали альтернативні варіанти розвитку подій: що було б, якби мишенята допомогли Півникові, як би це вплинуло на їхні стосунки, які емоції вони б тоді переживали. Це формувало розуміння причинно-наслідкових зв'язків між вчинками та емоційними наслідками, розвивало прогностичні здібності та моральне мислення.

Казка «Котигорошко» використовувалася для формування емпатії до тих, хто потребує захисту, розвитку сміливості, справедливості та готовності допомагати слабшим навіть за ціну власного ризику. Образ головного героя – сильного, сміливого та співчутливого Котигорошка – створював позитивну модель просоціальної поведінки та захисника слабших.

Діти детально аналізували емоційні стани різних персонажів: що відчували люди, яких Змій викрадав (страх, безпорадність, відчай, надію на порятунок); як переживали їхні близькі (горе, тривогу, безсилля); як Котигорошко переживав за викрадених людей, що саме спонукало його до дії – співчуття, обурення несправедливістю, бажання захистити слабших; чому він вирішив битися зі Змієм, незважаючи на небезпеку, які почуття додавали йому сміливості (любов до людей, почуття обов'язку, впевненість у справедливості своєї справи); що відчували врятовані люди (вдячність, полегшення, захоплення мужністю героя).

Обговорення допомагало дітям зрозуміти важливість захищати тих, хто не може захистити себе сам, формувало мотивацію до просоціальних вчинків навіть у складних ситуаціях. Через драматизацію епізодів казки діти мали можливість пережити різні емоційні стани: страх і безпорадність жертв, рішучість і співчуття героя, радість від перемоги добра над злом. Вихователь організував обговорення реальних життєвих ситуацій, де діти можуть виявити подібні якості: захистити молодшу дитину від кривдників, допомогти тому, кого ображають, підтримати того, хто потребує допомоги. Діти склали власні історії про «маленьких героїв», які допомагають іншим у доступних їм формах, що переносило казкову модель поведінки в реальний контекст дитячого життя.

Казка «Лисичка-сестричка і вовк-панібрат» була обрана для розвитку здатності розпізнавати обман та маніпуляції, розуміти негативні емоції (образу, біль, розчарування) та їхні наслідки для міжособистісних стосунків. На відміну від попередніх казок з позитивними моделями поведінки, ця казка демонструє негативний приклад, що також важливо для морального та емпатійного розвитку дітей.

Діти детально обговорювали, що відчував Вовк на різних етапах казки: коли Лисичка його вперше обманювала (довіру, наївність), коли він усвідомлював обман (образу, біль, розчарування, гнів), як змінювалося його ставлення до Лисички (від довіри до недовіри); чи правильно вчиняла Лисичка, обманюючи свого названого брата, які були її мотиви (егоїзм, жадібність, байдужість до почуттів інших); які були наслідки її вчинків не лише для Вовка, а й для їхніх стосунків (втрата довіри, зруйновані стосунки, самотність).

Особлива увага приділялася аналізу того, як обман впливає на того, хто обманює: чи може Лисичка бути справді щасливою, обманюючи інших, чи матиме вона справжніх друзів, чи відчуває вона провину або сором. Ця казка допомагала дітям зрозуміти, що обман завдає болю іншим людям, руйнує довіру та дружбу, формувала негативне ставлення до маніпуляцій та

розвивала співчуття до жертв обману. Діти вчилися розпізнавати ознаки нещирості та маніпуляцій, що є важливою складовою емоційного інтелекту.

Через рольові ігри діти мали можливість пережити емоції обох персонажів, що розвивало розуміння різних перспектив та наслідків неемпатійної поведінки. Вихователь організовував обговорення альтернативних варіантів поведінки Лисички: як вона могла б вчинити інакше, що б це змінило в казці, які емоції переживали б тоді обидва персонажі. Діти також ділилися власним досвідом, коли їх обманювали або коли вони самі могли вчинити нечесно, що їм при цьому допомагало зрозуміти почуття інших, аналізували свої емоційні реакції на такі ситуації. Завершувалася робота з казкою творчим завданням: діти малювали «Казку про чесну Лисичку» або «Як помирилися Лисичка і Вовк», створюючи альтернативні сюжети з позитивними моделями поведінки, що закріплювало розуміння цінності чесності, довіри та емпатії у стосунках.

Таким чином, використання комплексу інтерактивних методик – ігрових методів з картками емоцій, казкотерапії на основі чотирьох українських народних казок – створило оптимальні умови для формування всіх компонентів емпатії у дітей п'ятого року життя. Ігрові методи забезпечили розвиток емоційно-чуттєвого та когнітивного критеріїв емпатії через розпізнавання емоцій, розуміння їхніх причин та аналіз емоційних станів у різних ситуаціях. Казкотерапія сприяла формуванню поведінкового та ціннісно-мотиваційного критеріїв через ідентифікацію з позитивними казковими персонажами, переживання їхнього емоційного досвіду та інтеріоризацію цінностей взаємодопомоги, справедливості, захисту слабших і співчуття. Системне поєднання цих методик у процесі формувального етапу експерименту дозволило забезпечити комплексний вплив на розвиток емпатійних здібностей дошкільників, що створило передумови для підвищення рівня сформованості емпатії у дітей середнього дошкільного віку.

3.3. Аналіз результатів формувального та контрольного етапів експерименту і оцінка ефективності методики

Після завершення формувального етапу експерименту, протягом якого з дітьми п'ятого року життя проводилася систематична робота з формування емпатії за спеціально розробленою програмою, у грудні 2025 року було проведено контрольний етап дослідження. Метою контрольного етапу було визначення рівня сформованості емпатії у дошкільників після впровадження програми педагогічної роботи та встановлення ефективності використаних методик. Діагностика здійснювалася за допомогою того самого комплексу методик, що використовувалися на констатувальному етапі: «Мій портрет у променях сонця», тест «Незакінчені речення», методика емоційного відгукування дошкільників та модифікована методика І. Юсупова. Порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів дозволив виявити динаміку розвитку емпатії за всіма визначеними критеріями: емоційно-чуттєвим, когнітивним, поведінковим та ціннісно-мотиваційним, а також оцінити ефективність впровадженої програми формування емпатії у дітей середнього дошкільного віку.

Порівняльний аналіз результатів методики «Мій портрет у променях сонця», що спрямована на дослідження самооцінки як компонента ціннісно-мотиваційного критерію емпатії, представлено у таблиці 3.2.1.

Таблиця 3.2.1

Порівняльні результати рівня самооцінки дітей на констатувальному та контрольному етапах

Рівень самооцінки	Констатувальний етап		Контрольний етап		Динаміка
	Кількість	%	Кількість	%	
Високий рівень (8-10 позитивних якостей)	4	13,3%	10	33,3%	+20,0%
Середній рівень (6-7 позитивних якостей)	3	10,0%	12	40,0%	+30,0%
Низький рівень (4-5 позитивних якостей)	11	36,7%	6	20,0%	-16,7%
Дуже низький рівень (2-3 позитивні якості)	12	40,0%	2	6,7%	-33,3%
Всього	30	100%	30	100%	

Аналіз результатів таблиці 3.2.1 свідчить про значні позитивні зміни у рівні самооцінки дітей після впровадження програми формування емпатії, що безпосередньо впливає на розвиток ціннісно-мотиваційного критерію. Кількість дітей з дуже низьким рівнем самооцінки зменшилася з 40,0% до 6,7% (на 33,3%), що є найбільш вираженою позитивною динамікою. Низький рівень також скоротився з 36,7% до 20,0% (на 16,7%). Водночас значно збільшилася кількість дітей із середнім рівнем самооцінки – з 10,0% до 40,0% (приріст 30,0%), що стало найчисельнішою групою на контрольному етапі. Високий рівень самооцінки продемонстрували 10 дітей (33,3%) порівняно з 4 дітьми (13,3%) на констатувальному етапі, що свідчить про приріст у 20,0%. Важливо відзначити, що на контрольному етапі 5 дітей домалювали додаткові промені, щоб зазначити більше позитивних якостей, чого не спостерігалось на констатувальному етапі. Це вказує на підвищення усвідомлення власної значимості та розвиток рефлексивних здібностей, що створює сприятливу основу для формування внутрішньої мотивації до емпатійної поведінки.

Порівняльний аналіз результатів тесту «Незакінчені речення», що оцінює когнітивний та емоційно-чуттєвий критерії емпатії, представлено у таблиці 3.2.2.

Таблиця 3.2.2

Порівняльні результати рівня емпатії за тестом «Незакінчені речення»

Рівень емпатії	Констатувальний етап		Контрольний етап		Динаміка
	Кількість	%	Кількість	%	
Високий рівень (46-48 балів)	6	20,0%	13	43,3%	+23,3%
Середній рівень (26-38 балів)	9	30,0%	14	46,7%	+16,7%
Дуже низький рівень (5-18 балів)	15	50,0%	3	10,0%	-40,0%
Всього	30	100%	30	100%	

Результати таблиці 3.2.2 демонструють суттєве покращення когнітивного та емоційно-чуттєвого критеріїв емпатії після реалізації

формування програми. Найбільш виразна позитивна динаміка спостерігається у зменшенні кількості дітей з дуже низьким рівнем емпатії – з 50,0% до 10,0% (скорочення на 40,0%), що свідчить про ефективність роботи з дітьми, які на початку експерименту демонстрували незначну емпатію або взагалі нерозвинені емпатійні тенденції. Середній рівень емпатії, що характеризує зацікавленість дітей у розраженні обржених та допомозі їм, зріс з 30,0% до 46,7% (приріст 16,7%) і став найчисельнішою групою. Високий рівень емпатії, що свідчить про наявність співчуття та жалю до оточуючих і розуміння способів допомоги, продемонстрували 13 дітей (43,3%) порівняно з 6 дітьми (20,0%) на констатувальному етапі, що є приростом у 23,3%. Аналіз змісту відповідей дітей показав, що вони стали більш детально та емоційно забарвлено описувати почуття інших людей, використовували ширший емоційний словник та демонстрували краще розуміння причинно-наслідкових зв'язків між ситуацією та емоційним станом.

Порівняльний аналіз результатів методики емоційного відгукування, що оцінює емоційно-чуттєвий та поведінковий критерії емпатії, представлено у таблиці 3.2.3.

Таблиця 3.2.3

Порівняльні результати рівня емпатичних тенденцій за методикою емоційного відгукування

Рівень емпатичних тенденцій	Констатувальний етап		Контрольний етап		Динаміка
	Кількість	%	Кількість	%	
Високий рівень (24-33 бали)	5	16,7%	12	40,0%	+23,3%
Середній рівень (18-21 бал)	11	36,7%	15	50,0%	+13,3%
Низький рівень (8-10 балів)	14	46,6%	3	10,0%	-36,6%
Всього	30	100%	30	100%	

Дані таблиці 3.2.3 свідчать про значне підвищення рівня емпатичних тенденцій дітей за показниками емоційно-чуттєвого та поведінкового критеріїв. Кількість дітей з низьким рівнем, що характеризується відсутністю

розуміння емоцій та труднощами у регуляції емоційних явищ, скоротилася з 46,6% до 10,0% (зменшення на 36,6%). Середній рівень емпатичних тенденцій, що засвідчує небайдужість до оточуючого середовища та здатність емоційно відгукуватися у певних ситуаціях, зріс з 36,7% до 50,0% (приріст 13,3%) і став домінуючим. Високий рівень, що характеризується сприйняттям і вираженістю власних емоцій та здатністю емпатичного включення у співпереживання інших людей, продемонстрували 12 дітей (40,0%) порівняно з 5 дітьми (16,7%) на початковому етапі, що є приростом у 23,3%. Під час діагностики діти виявляли помітно більше емоційних реакцій при розгляді картинок із різними ситуаціями, частіше обирали варіанти відповідей, що передбачали активну емпатійну участь та надання конкретної допомоги, що свідчить про розвиток здатності надавати реальну допомогу іншій людині як ключового показника поведінкового критерію.

Порівняльний аналіз результатів модифікованої методики І. Юсупова, що дозволяє комплексно оцінити всі чотири критерії сформованості емпатії, представлено у таблиці 3.2.4.

Таблиця 3.2.4

**Порівняльні результати рівня емпатійних тенденцій за
модифікованою методикою І. Юсупова**

Рівень емпатійних тенденцій	Констатувальний етап		Контрольний етап		Динаміка
	Кількість	%	Кількість	%	
Дуже високий рівень (85-89 балів)	1	3,3%	4	13,3%	+10,0%
Високий рівень (65-69 балів)	4	13,3%	11	36,7%	+23,4%
Середній рівень (39-48 балів)	13	43,4%	13	43,3%	-0,1%
Низький рівень (17-32 бали)	6	20,0%	2	6,7%	-13,3%
Дуже низький рівень (5-8 балів)	6	20,0%	0	0,0%	-20,0%
Всього	30	100%	30	100%	

Аналіз результатів таблиці 3.2.4 демонструє позитивну динаміку за всіма критеріями сформованості емпатії. Найбільш значущим результатом є повне усунення дуже низького рівня емпатії – з 20,0% (6 дітей) до 0,0%, що свідчить про ефективність комплексного підходу до формування емпатії.

Низький рівень також скоротився з 20,0% до 6,7% (зменшення на 13,3%). Середній рівень залишився стабільним (43,4% та 43,3%), але це пояснюється переходом частини дітей на вищі рівні. Високий рівень емпатійних тенденцій зріс з 13,3% до 36,7% (приріст 23,4%), що є найбільш вираженою позитивною динамікою. Дуже високий рівень продемонстрували 4 дитини (13,3%) порівняно з 1 дитиною (3,3%) на початку експерименту (приріст 10,0%). Комплексна оцінка за цією методикою показала, що діти стали краще розпізнавати емоційні стани інших, розуміти їхні причини, демонструвати готовність до просоціальної поведінки та виявляти внутрішню мотивацію до допомоги без зовнішнього примусу, що підтверджує розвиток всіх чотирьох критеріїв емпатії: емоційно-чуттєвого, когнітивного, поведінкового та ціннісно-мотиваційного.

Для отримання цілісного уявлення про ефективність програми формування емпатії доцільно узагальнити результати всіх методик. Узагальнені дані представлено у таблиці 3.2.5.

Таблиця 3.2.5

**Узагальнені порівняльні результати рівня сформованості емпатії
на констатувальному та контрольному етапах**

Рівень сформованості емпатії	Констатувальний етап (середній %)	Контрольний етап (середній %)	Динаміка (%)
Високий/дуже високий	16,7%	33,3%	+16,6%
Середній	30,0%	45,0%	+15,0%
Низький/дуже низький	53,3%	21,7%	-31,6%

Узагальнені результати, представлені у таблиці 3.2.5, переконливо свідчать про високу ефективність впровадженої програми формування емпатії у дітей п'ятого року життя. Найбільш виразна позитивна динаміка спостерігається у зменшенні кількості дітей з низьким та дуже низьким рівнями сформованості емпатії – з 53,3% на констатувальному етапі до 21,7% на контрольному етапі, що є скороченням на 31,6%. Це свідчить про

ефективність комплексного підходу до розвитку всіх критеріїв емпатії через використання ігрових методів та казкотерапії. Кількість дітей із середнім рівнем емпатії зросла з 30,0% до 45,0% (приріст 15,0%), що вказує на поступовий розвиток емпатійних здібностей у більшості дошкільників. Високий та дуже високий рівні сформованості емпатії продемонстрували 33,3% дітей на контрольному етапі порівняно з 16,7% на констатувальному, що є приростом у 16,6%. Порівняльний аналіз за окремими методиками показав найкращі результати за тестом «Незакінчені речення» та методикою емоційного відгукування (89,3% та 90,0% дітей з середнім та високим рівнями відповідно), що підтверджує особливу ефективність використаних методів у розвитку когнітивного, емоційно-чуттєвого та поведінкового критеріїв емпатії. Ці результати доводять, що цілеспрямована педагогічна робота з формування емпатії у дітей середнього дошкільного віку з використанням комплексу інтерактивних методик дозволяє значно підвищити рівень розвитку всіх компонентів емпатії та створює міцну основу для подальшого соціально-емоційного розвитку дошкільників.

Окрім кількісних показників, що фіксувалися за допомогою діагностичних методик, під час формувального та контрольного етапів експерименту спостерігалися суттєві якісні зміни у емпатійному розвитку дітей. Діти виявляли яскраво виражену зацікавленість до розпізнавання емоцій не тільки на представлених картинках під час занять, але й на обличчях реальних людей – друзів, батьків, вихователів. Вони самостійно звертали увагу на емоційні стани оточуючих у різних ситуаціях повсякденного життя в групі, коментували їх, намагалися з'ясувати причини: «Чому Оленка плаче?», «Наша вихователька засмучена, мабуть, у неї щось сталося», «Мама сьогодні радісна, бо я себе добре поведив». Діти почали активно використовувати емоційний словник у спонтанному мовленні, вживаючи такі слова, як «засмучений», «розчарований», «здивований», «радісний», які раніше практично не зустрічалися у їхньому мовленні.

Особливу зацікавленість діти виявляли до казок, де розповідалося про почуття героїв. Вони активно брали участь у обговоренні емоційних станів персонажів, самостійно висловлювали припущення про те, що відчували герої у різних ситуаціях, емоційно реагували на їхні переживання. Під час драматизації казок діти намагалися максимально точно передати емоції персонажів через міміку, жести, інтонацію. Після завершення програми діти часто просили почитати саме ті казки, що використовувалися на заняттях, і самостійно ініціювали їх драматизацію під час вільної ігрової діяльності. Багато дітей почали переносити отримані знання та навички у реальне життя групи – втішали друзів, які плакали, пропонували допомогу тим, хто її потребував, ділилися іграшками, захищали молодших або слабших дітей.

Спостереження за поведінкою дітей у різних режимних моментах показали, що вони стали більш уважними до емоційних потреб інших, частіше виявляли ініціативу у наданні допомоги без прохання дорослих, виражали співчуття не тільки словами, але й діями – обіймали засмученого друга, гладили по голові, пропонували свою іграшку для втіхи. Діти почали частіше використовувати фрази «Не плач, я тобі допоможу», «Не засмучуйся, все буде добре», що свідчить про розвиток як когнітивного компонента (розуміння емоцій), так і поведінкового (конкретні дії підтримки). Батьки також відзначали зміни у поведінці дітей вдома – діти стали більш чуйними, питали про настрій батьків, намагалися допомагати по господарству, виявляли турботу про молодших братів і сестер, домашніх тварин.

Таким чином, результати контрольного етапу експерименту переконливо доводять високу ефективність розробленої та впровадженої програми формування емпатії у дітей п'ятого року життя. Порівняльний аналіз показників констатувального та контрольного етапів виявив значну позитивну динаміку за всіма чотирма критеріями сформованості емпатії: емоційно-чуттєвим (зростання здатності адекватно співпереживати емоційним станам інших), когнітивним (покращення розуміння причинно-наслідкових зв'язків між ситуацією та емоціями), поведінковим (збільшення

частоти надання реальної допомоги) та ціннісно-мотиваційним (формування внутрішньої мотивації до допомоги без примусу). Кількість дітей з низьким та дуже низьким рівнями емпатії скоротилася з 53,3% до 21,7% (зменшення на 31,6%), тоді як кількість дітей з високим та дуже високим рівнями зросла з 16,7% до 33,3% (приріст 16,6%). Комплексне використання ігрових методів з картками емоцій та казкотерапії на основі українських народних казок забезпечило системний вплив на розвиток усіх компонентів емпатії. Якісні зміни у емпатійному розвитку дітей проявилися у їхній зацікавленості розпізнаванням емоцій реальних людей, активному використанні емоційного словника, ініціативності у наданні допомоги та переносі емпатійних навичок у повсякденне життя. Отримані результати підтверджують гіпотезу дослідження та доводять, що цілеспрямована педагогічна робота з формування емпатії в умовах закладу дошкільної освіти з використанням науково обґрунтованих інтерактивних методик є ефективним засобом розвитку емпатійних здібностей у дітей середнього дошкільного віку.

Висновки до розділу 3

Було теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено методику формування емпатії у дітей п'ятого року життя. Визначено педагогічні умови ефективного розвитку емпатії, які включають чотири взаємопов'язані компоненти освітнього середовища (емоційно-підтримувальний, емоційно-налаштовувальний, емоційно-стабілізуючий та емоційно-активізуючий) та чотири ключові педагогічні умови (поінформованість вихованців про емоційну сферу, високий рівень емоційної компетентності педагогів, емоційно насичене предметне середовище, достатній рівень психолого-педагогічної компетентності батьків). Розроблено та впроваджено програму формування емпатії, структуровану за чотирма тематичними блоками відповідно до критеріїв сформованості емпатії: «Світ емоцій» (емоційно-чуттєвий критерій), «Я і інші» (когнітивний критерій), «Допомагаємо разом» (поведінковий критерій) та «Добрі вчинки» (ціннісно-

мотиваційний критерій). Програма передбачала 16 спеціально організованих занять тривалістю 20-25 хвилин, що проводилися двічі на тиждень протягом жовтня-листопада 2025 року.

Основними методами формування емпатії стали ігрові методи з використанням карток емоцій та казкотерапія на основі українських народних казок («Рукавичка», «Колосок», «Котигорошко», «Лисичка-сестричка і вовк-панібрат»). Ігрові методи забезпечили розвиток емоційно-чуттєвого та когнітивного критеріїв емпатії через розпізнавання емоцій за мімікою та жестами, розуміння причин емоційних станів, аналіз різних життєвих ситуацій та розширення емоційного словника дітей. Казкотерапія сприяла формуванню поведінкового та ціннісно-мотиваційного критеріїв через ідентифікацію з позитивними персонажами, драматизацію казок, переживання емоційного досвіду героїв та інтеріоризацію цінностей взаємодопомоги, справедливості, захисту слабших і співчуття. Комплексне використання цих методик створило оптимальні умови для системного впливу на розвиток усіх компонентів емпатії у дошкільників.

Результати контрольного етапу експерименту переконливо підтвердили ефективність розробленої методики формування емпатії. Порівняльний аналіз показників констатувального та контрольного етапів виявив значну позитивну динаміку: кількість дітей з низьким та дуже низьким рівнями емпатії скоротилася з 53,3% до 21,7% (зменшення на 31,6%), тоді як кількість дітей з високим та дуже високим рівнями зросла з 16,7% до 33,3% (приріст 16,6%). За окремими методиками найкращі результати продемонстровані у розвитку когнітивного, емоційно-чуттєвого та поведінкового критеріїв: за тестом «Незакінчені речення» 89,3% дітей досягли середнього та високого рівнів, за методикою емоційного відгукування – 90,0%. Якісні зміни проявилися у зацікавленості дітей розпізнаванням емоцій реальних людей, активному використанні емоційного словника, ініціативності у наданні допомоги без примусу та переносі емпатійних навичок у повсякденне життя групи та родини, що підтверджує гіпотезу дослідження про ефективність

цілеспрямованої педагогічної роботи з формування емпатії у дітей середнього дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне обґрунтування та експериментальну перевірку методики формування емпатії як складової соціального розвитку дітей п'ятого року життя в умовах закладу дошкільної освіти. Розв'язано важливу науково-практичну проблему недостатньої розробленості цілісної системи педагогічних засобів формування емпатії у дошкільників. Для науки отримані результати поглиблюють знання про структуру емпатії дошкільника, механізми її формування та вікові особливості. Для практики розроблена методика забезпечує вихователів науково обґрунтованим інструментарієм систематичного розвитку емпатійних здібностей дітей.

Аналіз стану проблеми засвідчив наявність різноманітних теоретичних підходів до розуміння емпатії (психоаналітичного, гуманістичного, когнітивного, нейропсихологічного), проте виявлено недостатню розробленість комплексних методик формування емпатії у дошкільників. Більшість існуючих методик мають фрагментарний характер, зосереджуючись на емоційному компоненті, тоді як когнітивний, поведінковий та ціннісно-мотиваційний аспекти залишаються недостатньо представленими. Констатовано відсутність цілісної діагностичної системи оцінки рівня сформованості емпатії за чітко визначеними критеріями.

Для розв'язання проблеми застосовано комплекс методів дослідження. Теоретичні методи дозволили обґрунтувати структуру емпатії через виокремлення чотирьох критеріїв: емоційно-чуттєвого, когнітивного, поведінкового та ціннісно-мотиваційного. Емпіричні методи включали триетапний педагогічний експеримент на базі ЗДО № 55 міста Рівне з вибіркою 30 дітей, комплекс діагностичних методик, педагогічне спостереження та бесіди. Методи обробки результатів забезпечили об'єктивну оцінку ефективності методики через порівняльний аналіз даних констатувального та контрольного етапів.

Розроблена методика суттєво відрізняється від відомих підходів системністю та комплексністю. Програма включає 16 занять за чотирма тематичними блоками: «Світ емоцій», «Я і інші», «Допомагаємо разом», «Добрі вчинки». Інноваційність полягає у поєднанні трьох технологій: ігрових методів з картками емоцій, казкотерапії на матеріалі українських народних казок з чотириетапною структурою (читання, бесіда-аналіз, драматизація, творче завдання) та арттерапевтичних технік. Методика є культурно адаптованою, практико-орієнтованою та доступною для впровадження вихователями.

Достовірність результатів забезпечується репрезентативністю вибірки, валідними діагностичними методиками, триетапною структурою експерименту та узгодженістю показників. Кількісні показники: рівень дітей з низькою емпатією зменшився на 31,6% (з 53,3% до 21,7%), з середнім зріс на 15,0% (з 30,0% до 45,0%), з високим збільшився на 16,6% (з 16,7% до 33,3%). За окремими методиками: повне усунення дуже низького рівня за методикою Юсупова, зменшення дуже низького рівня самооцінки на 33,3%, скорочення дуже низького рівня за тестом «Незакінчені речення» на 40,0%. Якісні показники: діти розширили емоційний словник, 67% самостійно ініціювали драматизацію казок, переносили емпатійні навички у повсякденне спілкування, що підтвердили батьки.

Рекомендації щодо наукового використання: застосувати розроблену структуру емпатії для досліджень інших вікових груп; використати педагогічні умови для розробки теоретичних моделей соціально-емоційного розвитку; включити результати до навчальних курсів у закладах вищої педагогічної освіти.

Рекомендації щодо практичного використання: впровадити програму у практику закладів дошкільної освіти; використовувати діагностичні методики для моніторингу розвитку дошкільників; адаптувати ігрові вправи, казки та арттерапевтичні техніки відповідно до специфіки групи; застосувати

результати для підвищення кваліфікації педагогів та психолого-педагогічного просвітництва батьків.

Перспективи подальших досліджень: розробка програм для різних вікових груп з урахуванням гендерних особливостей; дослідження впливу цифрових технологій на розвиток емпатії; створення системи підготовки педагогів до формування емпатії; вивчення взаємозв'язку між рівнем емпатії у дошкільному віці та соціальною адаптацією в школі; апробація інноваційних технологій (музикотерапія, пісочна терапія, анімалотерапія) для розвитку емпатії дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hoffman M.-L. Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice. New York: New York University Press. 2002. 342 p. URL: <https://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam032/99029669.pdf> (дата звернення 03.02.2026)
2. Kodirova M. I. Empathy in preschool children: psychological and pedagogical approaches. Modern American Journal of Linguistics, Education, and Pedagogy. September, 2025. Vol. 01. Issue 06. P. 218–224. URL: <https://usajournals.org/index.php/6/article/view/951/1025> (дата звернення 03.02.2026)
3. Özer Özbal G., Gönen M. An experimental study of the development of Empathy and Prosocial Behavior among Preschool Children. Education and Science. 2023. URL: <https://educationandscience.ted.org.tr/article/view/2099/2898> (дата звернення 03.02.2026)
4. Rogers C. R. Empathic: An unappreciated way of being. The Counseling Psychologist. Vol. 5, No. 2. 1975. P. 2–10. URL: http://www.sageofasheville.com/pub_downloads/EMPATHIC_AN_UNAPPRECIATED_WAY_OF_BEING.pdf (дата звернення 03.02.2026)
5. Zarifova Z. M. Effective Methods for Developing Empathy and Emotional Intelligence in Preschool-Aged Children. Bulletin News in New Science Society International Scientific Journal. 2025. Vol. 2. No. 2. P. 287–294. URL: <https://newarticle.ru/index.php/bnss/article/view/390/348> (дата звернення 03.02.2026)
6. Алєндарь Н. І. Соціальна адаптація дітей старшого дошкільного віку. 2013. С. 1–9. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/4113/1/social_adapt.pdf (дата звернення 03.02.2026)
7. Алеко О. А., Курінна С. М., Курінний Я. В. Соціальне становлення особистості дошкільника: соціальна досвідченість та економічна обізнаність :

монографія. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 319 с. URL: <https://surl.li/afdf1b> (дата звернення 03.02.2026)

8. Булгакова О. Ю., Львов В. Ю. Роль казкотерапії в розвитку емоційної сфери дошкільників: науково-практичний аспект. *Педагогічний альманах «Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика» : збірник матеріалів IV Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (5 листопада 2024 року)*. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2024. Вип. IV. С. 127–132. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/20839/1/21.pdf> (дата звернення 03.02.2026)

9. Вавринів О. С. Становлення поняття емпатії в психології. *Теорія і практика сучасної психології*. № 2. 2019. С. 28–31. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/part_1/7.pdf (дата звернення 03.02.2026)

10. Вертугіна В. М., Клімова Н. О. Розвиток емпатії у дітей старшого дошкільного віку у процесі формування уявлень про природне довкілля. *Tel Aviv, State of Israel*. 2021. № 26. С. 58–61. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/39203/1/V_Vertuhina_IITNZ_2_IS.pdf (дата звернення 03.02.2026)

11. Візнюк І. М. Особливості розвитку емпатії у дітей дошкільного віку. *Таврійський національний університет імені І. В. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. Т. 33. № 72. С. 34–39. URL: https://www.psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/6_2022/7.pdf (дата звернення 03.02.2026)

12. Волік Н. Педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту дитини дошкільного віку в закладі дошкільної освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2022. № 2.29. С. 167–174. URL: <https://magazine.mdpu.org.ua/index.php/nv/article/view/3144/3597> (дата звернення 03.02.2026)

13. Галян О., Веретельник А. Соціальний контекст активності дітей дошкільного віку: теоретико-прикладні аспекти формування. *Молодий вчений*. 2020. № 8 (84). С. 17–21. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/759/732> (дата звернення 03.02.2026)
14. Гончар В. Значення та особливості соціалізації особистості дитини-дошкільника особливості організації життєдіяльності дитини у сучасному дошкільлі. Випуск XV. *Збірник матеріалів XVI Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції*. Умань : АЛМІ, 2018. С. 15–17. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/10075/1/Zbirnyk_Pershi_sproby_poshu_ku%20_v_naukovomu_prostori.PDF#page=15 (дата звернення 03.02.2026)
15. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/106820/1/%D0%93%D0%BE%D0%BD%D1%87%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.%20%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%281%29.pdf> (дата звернення 03.02.2026)
16. Деснова І. С., Крутий К. Л. Психологічні особливості розвитку емпатії в дітей старшого дошкільного віку. 2024. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7621/1/desn_krut_psih_konf_2024_255.pdf (дата звернення 03.02.2026)
17. Доманюк О. М. Соціалізація дитини в умовах дошкільного навчального закладу. *Педагогічний дискурс*. 2011. № 10. С. 146–149. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/peddysk_2011_10_39.pdf (дата звернення 03.02.2026)
18. Дука Т. М. Розвиток емпатії у дітей засобами художньої літератури. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 4 (18). С. 411–423. URL:

<https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/15816/1/4298-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-4322-1-10-20230415.pdf> (дата звернення 03.02.2026)

19. Дурманенко О. Розвиток соціальної компетентності дошкільників у процесі спілкування з дорослими. *Молодь і ринок*. 2016. № 7. С. 54–60. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mir_2016_7_12.pdf (дата звернення 03.02.2026)

20. Єрмакова С., Доскач Байрамова. Психологія міжособистісних відносин: роль емпатії та спілкування. 2024. URL: https://izmail.maup.com.ua/assets/files/reposit_ksnd-010-b.pdf (дата звернення 03.02.2026)

21. Жукова А., Рудакова Н. Емпатія як ключовий компонент гуманістичної парадигми сучасної педагогіки. *Молодь і ринок*. № 7–8 (239–240). 2025. С. 46–50. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/339733/328593> (дата звернення 03.02.2026)

22. Журавльова Л. П. Методологічні засади дослідження емпатії людини. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські та психологічні науки. Спецвипуск*. 2008. С. 152–155. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/23179/1/zyravleva..pdf> (дата звернення 03.02.2026)

23. Захарова Т. А. Соціалізація дошкільника як чинник розвитку компетентності майбутньої особистості. *Молодий вчений*. 2015. № 5 (3). С. 101–104. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/molv_2015_5\(3\)_28.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/molv_2015_5(3)_28.pdf) (дата звернення 03.02.2026)

24. Іванова В. В., Бігун К. Середовище закладу дошкільної освіти як фактор благополучного розвитку особистості дитини. 2024. URL: <https://surl.li/rflhew> (дата звернення 03.02.2026)
25. Карнаух Л. Особливості соціалізації дітей дошкільного віку в умовах сучасного соціального середовища. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2012. № 40. С. 110–114. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ppps_2012_40_18.pdf (дата звернення 03.02.2026)
26. Карпенко А. О. Дитячо-батьківські стосунки як складова розвитку емпатії у дітей молодшого шкільного віку. 2021. URL: http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%97%D0%B1_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84.2021.pdf#page=110 (дата звернення 03.02.2026)
27. Касюхнич О. Розвиток соціальних навичок у старших дошкільників. 2025. С. 180–184. URL: <http://ir.dspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6277/1/%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%8E%D1%85%D0%BD%D0%B8%D1%87-180-184.pdf> (дата звернення 03.02.2026)
28. Клевака Л. П., Гришко О. І., Заїка В. М. Розвиток емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. 2022. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/10570/1/590-876-1-PB.pdf> (дата звернення 03.02.2026)
29. Косенко Ю. М. Психологічна культура вихователя: шляхи формування. *Актуальні проблеми науки та освіти : збірник матеріалів XIX підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / за заг. ред. К. В. Балабанова*. Маріуполь : МДУ. С. 247. URL: <https://magazine.mdpu.org.ua/index.php/nv/article/view/3144/3597> (дата звернення 03.02.2026)
30. Крайлюк А. І., Пономарьова В. К. Взаємозв'язок емпатії батьків з особливостями виховання дітей дошкільного віку. *Науковий вісник*

Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2021. № 4. С. 40–47. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1232/1189> (дата звернення 03.02.2026)

31. Кузьмин С. Емпатія як особливо значуща якість особистості майбутнього психолога. Міністерство освіти і науки України. Львівський національний університет імені Івана Франка. Філософський факультет. Кафедра психології. Студентське науково-практичне товариство психологів. 2017. С. 37. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2013/10/Tezy-SNPT-2017.pdf#page=37> (дата звернення 03.02.2026)

32. Кузьмин С. Я. Специфіка трактування статусу емпатії у психології. Щорічна наукова конференція «Дні науки філософського факультету». 2018. С. 147. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Tezy_DNI_NAUKY_2018.pdf#page=148 (дата звернення 03.02.2026)

33. Лазаренко В. Розвиток емоційного інтелекту дітей дошкільного віку у театралізованій діяльності. *Молодий вчений*. 2019. № 12 (76). С. 279–282. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1234/1199> (дата звернення 03.02.2026)

34. Лесіна Т. М. Розвиток соціальних умінь і навичок у дошкільників в системі сучасної парадигми передшкільної освіти. 2017. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/3849/1/10.pdf> (дата звернення 03.02.2026)

35. Литвинчук Н. Б. Здатність до емпатії як компонент професійних здібностей майбутнього практичного психолога. *Актуальні проблеми вищої професійної освіти*. Київ. 2021. С. 47–48. URL: https://tpgnpu.ho.ua/images/my_images/doc_pdf/vidavnictvo/2021/Zbirn._NAY_2021.pdf#page=47 (дата звернення 03.02.2026)

36. Литвишко О. Вплив дошкільного навчального закладу на соціальний розвиток дитини 5-6 років. *Сучасна гуманітаристика : збірник матеріалів V*

Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2017. С. 57–60.
URL: <https://surl.li/eblove> (дата звернення 03.02.2026)

37. Луцкевич Ю. О. Ідентифікація, емпатія, рефлексія як ознаки комунікативної компетентності. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету Україна*. 2016. № 12. С. 142–144. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Znpkhist_2016_12_32.pdf (дата звернення 03.02.2026)

38. Мельничук М. М., Рева М. М. Дослідження соціально-психологічного розвитку дітей дошкільного віку засобами арт-терапії. 2025. С. 25–28. URL: http://habitus.od.ua/journals/2025/72-2025/part_2/6.pdf (дата звернення 03.02.2026)

39. Михальська С. А. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2017. № 38. URL: <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/156876/156211> (дата звернення 03.02.2026)

40. Нестеренко О. В. Особливості розвитку емоційного інтелекту в період дошкільного дитинства. Редакційна колегія. 2023. С. 146. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2023/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84_2023.pdf#page=147 (дата звернення 03.02.2026)

41. Олійник О. М. Розвиток емпатії у дітей старшого дошкільного віку в процесі театралізованої діяльності. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2010. № 9. С. 165–174. URL: <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/161903/160887> (дата звернення 03.02.2026)

42. Пономаренко Т. О., Волинець Ю. О. Розвиток емпатії у старших дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти. *Молодий вчений*. 2018.

№ 11 (63). С. 256–262. URL:
https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/25835/1/T_Ponomarekko_Y_Volynes_RES_DUZDO.pdf (дата звернення 03.02.2026)

43. Про дошкільну освіту : Закон України № 3788-IX від 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text> (дата звернення 03.02.2026)

44. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція : Наказ від 12.01.2021. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення 03.02.2026)

45. Психофізіологічний розвиток людини. Тема лекції 11. Дзеркальні нейрони. 2020. URL: <http://nkkep.com/wp-content/uploads/2020/10/P-21-Pryroda-29.10.20.pdf> (дата звернення 03.02.2026)

46. Рубан А., Давидова М. Особливості розвитку емоційного інтелекту дошкільників. *Дошкільна освіта в сучасному освітньому просторі: актуальні проблеми, досвід, інновації : матеріали доп. II Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 10 квіт. 2025 р.) / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін. Харків, 2025. С. 194–198. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/91843269-0286-4536-9ec2-2136ccf18da6/content> (дата звернення 03.02.2026)

47. Селікова Я. Дефінітивний аналіз базових понять дослідження проблеми формування соціально-емоційної грамотності старших дошкільників. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки.* 2024. № 2.55. С. 184–190. URL: <https://journals.gnpu.edu.ua/index.php/vgnpu/article/view/23/23> (дата звернення 03.02.2026)

48. Сердюк Н. М. Емпатія як компонент конкурентоздатності майбутніх психологів. 2016. URL:

<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/3556/1/16.pdf> (дата звернення 03.02.2026)

49. Смоліна О. С. Роль емпатії у формуванні взаємодопомоги дітей дошкільного віку. 2012. С. 186–193. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2Fznpkp_sp_2012_18_26.pdf&P21DBN=UJRN&utm_source (дата звернення 03.02.2026)

50. Солодухова Л. В. Емпатія в світлі різних теоретичних підходів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. № 41. 2011. С. 204–211. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnpu_psykhol_2011_41_25.pdf (дата звернення 03.02.2026)

51. Сторож В. В. Формування емпатії у студентів-психологів за допомогою групової роботи. *The 3rd International scientific and practical conference “Science and society: modern trends in a changing world” (February 19–21, 2024)*. MDPC Publishing, Vienna, Austria. 2024. С. 330. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/02/SCIENCE-AND-SOCIETY.-MODERN-TRENDS-IN-A-CHANGING-WORLD-19-21.02.24.pdf#page=212> (дата звернення 03.02.2026)

52. Федорова М. Особливості емоційного розвитку сучасних дітей в аспекті становлення міжособистісних взаємин. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2020. № 1 (46). С. 133–137. URL: <http://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/article/view/217851/217646> (дата звернення 03.02.2026)

53. Харченко С. В. Соціальний інтелект та його розвиток у дошкільному віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. № 4 (1). С. 108–112. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

[bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvkhp_2017_4\(1\)_21.pdf](bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvkhp_2017_4(1)_21.pdf) (дата звернення 03.02.2026)

54. Чаплак Я. В. Проблема емпатії в психології та її важливість у професійному становленні психолога. *Psychological journal*. Т. 4, № 5. 2018. С. 24–39. URL: <https://apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/328/212> (дата звернення 03.02.2026)

ДОДАТКИ

Додаток А

МЕТОДИКА «МІЙ ПОРТРЕТ У ПРОМЕНЯХ СОНЦЯ»

Мета: дослідження самооцінки дітей дошкільного віку як компонента емпатійного розвитку.

Матеріали: аркуш паперу формату А4 з зображенням сонця, що має десять променів; кольорові олівці або фломастери.

Процедура проведення:

Діагностика проводиться індивідуально з кожною дитиною у спокійній обстановці, у знайомому для дитини приміщенні групи або методичного кабінету.

Інструкція для дитини: «Зараз ми з тобою пограємо в цікаву гру. Подивись, у нас є сонечко з десятьма променями. У середині сонечка ти напишеш своє ім'я та прізвище (або я допоможу тобі це зробити). А на кожному промінчику ти напишеш те, яким ти є, які у тебе є якості – і добрі, і не дуже добрі. Наприклад, ти можеш написати «веселий», «добрий», «іноді сварливий». Відповідай чесно, як насправді. Якщо тобі не вистачить променів, ти можеш домалювати ще стільки, скільки тобі потрібно».

Дослідник наголошує на важливості щирості та заспокоює дитину, що немає правильних чи неправильних відповідей. Під час виконання завдання дослідник не втручається, але може надати технічну допомогу у написанні слів, якщо дитина ще недостатньо володіє навичками письма.

Після завершення роботи проводиться коротке обговорення: дослідник може запитати дитину, чи легко їй було згадати свої якості, чи є якості, якими вона пишається.

Аналіз результатів:

У виконаному завданні аналізується кількість якостей, які зазначила дитина:

Якщо дитина позначила менше якостей, ніж є променів (менше 10) – це може свідчити про недостатньо розвинений внутрішній світ та обмежені знання про себе.

Якщо дитина домалювала додаткові промені, щоб написати більше якостей – це є свідченням усвідомлення власної значимості в родині та розвиненої рефлексії.

Рівні самооцінки:

Високий рівень самооцінки – 8-10 позитивних якостей

Середній рівень самооцінки – 6-7 позитивних якостей

Низький рівень самооцінки – 4-5 позитивних якостей

Дуже низький рівень самооцінки – 2-3 позитивні якості

Високий рівень самооцінки створює сприятливі умови для розвитку ціннісно-мотиваційного компонента емпатії.

ТЕСТ "НЕЗАКІНЧЕНІ РЕЧЕННЯ"

Мета: визначення рівня емпатії дітей дошкільного віку та ступеня усвідомлення ними понять «справедливість», «чесність», «співчуття».

Матеріали: бланк із незакінченими реченнями, адаптованими для дошкільного віку; ручка для фіксації відповідей.

Процедура проведення:

Діагностика проводиться індивідуально з кожною дитиною.

Приклади незакінчених речень:

- Коли мій друг сумує, я...
- Якщо хтось плаче, мені хочеться...
- Коли хтось образив мою подругу, я...
- Якщо я бачу, що комусь потрібна допомога, я...
- Коли мама втомлена, я...
- Якщо маленька дитина впала і плаче, я...
- Коли мій товариш хворіє, я...
- Якщо хтось сумує на самоті, я...
- Коли когось ображають, я відчуваю...
- Якщо бачу, що комусь боляче, я...

Інструкція для дитини: «Зараз я буду читати тобі незакінчені речення, а ти маєш їх закінчити так, як ти справді думаєш і відчуваєш. Немає правильних чи неправильних відповідей – відповідай чесно, що ти зробив би насправді. Якщо тобі важко відповісти на якесь речення, ми можемо його пропустити і повернутися до нього пізніше».

Дослідник читає кожне речення повільно та чітко, дає дитині час на обдумування відповіді, фіксує всі відповіді дитини дослівно. Якщо дитина не розуміє значення якогось слова або ситуації, дослідник може навести приклад або пояснити, але не повинен підказувати відповідь.

Аналіз результатів:

Кожна відповідь оцінюється за бальною шкалою залежно від ступеня прояву емпатії:

- **3-5 балів** – відповіді, що свідчать про глибоке розуміння емоцій іншого та бажання допомогти (наприклад: «обійму його та скажу, що все буде добре», «пиду до нього та запитаю, чим можу допомогти»)

- **1-2 бали** – відповіді, що демонструють поверхнєве розуміння або нейтральне ставлення (наприклад: «нічого не зроблю», «скажу вихователю»)

- **0 балів** – відповіді, що свідчать про відсутність емпатії або егоцентричну позицію (наприклад: «пиду гратися», «мені все одно»)

Рівні емпатії:

- **Високий рівень емпатії** – 46-48 балів (наявність співчуття та жалю до оточуючих, можливість допомогти потерпілим)

- **Середній рівень емпатії** – 26-38 балів (зацікавленість розрадити ображених та допомогти їм)

- **Дуже низький рівень емпатії** – 5-18 балів (незначна емпатія або взагалі нерозвинені емпатійні тенденції та співчуття)

МЕТОДИКА ЕМОЦІЙНОГО ВІДГУКУВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

Мета: визначення рівня емпатичних тенденцій у дітей, оцінка емоційно-чуттєвого та поведінкового критеріїв емпатії.

Матеріали: комплект з 33 карток із зображенням різних ситуацій; бланк для фіксації відповідей.

Зміст картинок:

Картки зображують різні ситуації:

- Взаємодія дітей (конфлікти, допомога, спільні ігри)
- Емоційні стани людей (радість, сум, страх, біль)
- Ситуації з тваринами (потребують допомоги, хворі, радісні)
- Взаємодія з природою (догляд за рослинами, захист природи)
- Стосунки з дорослими (допомога батькам, турбота про бабусю)

Процедура проведення:

Діагностика проводиться індивідуально з кожною дитиною у спокійній обстановці.

Інструкція для дитини: «Зараз я буду показувати тобі картинки з різними ситуаціями. До кожної картинки я прочитаю тобі кілька речень про те, що можна зробити або відчувати в такій ситуації. Ти маєш обрати те речення, яке найбільше підходить до того, що зробив би або відчув би ти. Відповідай чесно, як є насправді».

Дослідник по черзі:

1. Показує кожну картинку
2. Детально її описує, щоб переконатися, що дитина правильно розуміє зображену ситуацію
3. Зачитує варіанти тверджень (зазвичай 3-4 варіанти на кожну картинку)
4. Дає дитині час на обдумування та вибір відповіді

Приклад ситуації:

Картинка: Дитина впала і плаче на майданчику.

Варіанти відповідей: а) Підійду, допоможу підвестися і втішу (3 бали)
б) Покличу дорослого (2 бали) в) Подивлюся і піду далі гратися (1 бал) г) Не звертатиму уваги (0 балів)

Відповіді дитини фіксуються в бланку за допомогою шифру (ініціали або номер дитини), щоб забезпечити конфіденційність.

Аналіз результатів:

Кожне обране твердження оцінюється певною кількістю балів:

- **3 бали** – твердження, що демонструють високий рівень співпереживання та готовність до допомоги
- **2 бали** – твердження середнього рівня емпатійності
- **1 бал** – нейтральні або слабо емпатійні твердження
- **0 балів** – відповіді, що свідчать про відсутність емпатії

Рівні емпатичних тенденцій:

- **Високий рівень** – 24-33 бали (характеризується сприйняттям і вираженістю власних емоцій, здатністю емпатичного включення у співпереживання інших людей)
- **Середній рівень** – 18-21 бал (засвідчує небайдужість до оточуючого середовища)
- **Низький рівень** – 8-10 балів (свідчить про відсутність розуміння емоцій, труднощі у регуляції емоційних явищ щодо ситуацій підвищеної складності та недостатню саморегуляцію)

МОДИФІКОВАНА МЕТОДИКА І. ЮСУПОВА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ЕМПАТІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Мета: комплексна оцінка всіх чотирьох критеріїв сформованості емпатії у дітей дошкільного віку з диференціацією п'яти рівнів розвитку емпатії.

Матеріали: адаптований опитувальник з 36 твердженнями; візуальна шкала оцінювання у вигляді смайликів або картинок різного розміру; бланк для фіксації відповідей.

Візуальна шкала оцінювання:

- ? "не знаю" – 0 балів
- ☹ "ні, ніколи" – 1 бал
- 😊 "іноді" – 2 бали
- 😄 "часто" – 3 бали
- 😁 "майже завжди" – 4 бали
- ☆ "так, завжди" – 5 балів

Процедура проведення:

Діагностика може проводитися як індивідуально, так і в малих підгрупах (2-3 дитини), але при цьому важливо забезпечити, щоб діти не впливали на відповіді одне одного.

Інструкція для дитини: «Зараз я буду читати тобі різні твердження про те, як ти поводишся в різних ситуаціях, що ти відчуваєш. Після кожного твердження ти маєш показати мені один із цих смайликів (показує візуальну шкалу), який найкраще відповідає тому, наскільки це про тебе».

Дослідник пояснює значення кожного смайлика, переконується, що дитина розуміє різницю між ними.

36 тверджень опитувальника:

Емоційно-чуттєвий критерій (твердження 1-12):

1. Мені стає сумно, коли я бачу, що хтось плаче
2. Я радію разом з друзями, коли у них щось добре
3. Мені боляче дивитися, як комусь боляче
4. Я відчуваю страх, коли хтось лякається
5. Коли мій друг засмучений, я теж відчуваю сум
6. Я посміхаюся, коли бачу, що хтось радіє
7. Мені хочеться плакати, коли хтось дуже сумує
8. Я відчуваю те саме, що відчувають мої друзі
9. Коли когось ображають, мені стає неприємно
10. Я переживаю, коли бачу, що комусь важко
11. Мені весело, коли навколо всі веселі
12. Я відчуваю біль, коли хтось поранився

Когнітивний критерій (твердження 13-21):

13. Я розумію, чому людина сумує
14. Я можу сказати, коли хтось злий або радісний
15. Я знаю, як допомогти, коли хтось засмучений
16. Я розумію, що відчувають інші діти
17. Я можу пояснити, чому хтось плаче
18. Я бачу по обличчю, коли людині боляче
19. Я розумію, коли комусь потрібна допомога
20. Я знаю, що потрібно зробити, щоб втішити друга
21. Я можу відчути, коли хтось сердиться або засмучується

Поведінковий критерій (твердження 22-30):

22. Я намагаюся втішити друга, якщо він засмучений
23. Я допомагаю, коли бачу, що комусь важко
24. Я ділюся іграшками, коли хтось хоче пограти
25. Я захищаю слабших дітей
26. Я обіймаю друга, коли він сумує
27. Я допомагаю підвестися, якщо хтось впав
28. Я підтримую того, кого ображають

29.Я приношу воду, якщо комусь погано

30.Я говорю добрі слова, щоб когось розвеселити

**Ціннісно-мотиваційний критерій та емпатія до тварин і природи
(твердження 31-36):**

31.Мені подобається допомагати іншим

32.Я відчуваю радість, коли можу комусь допомогти

33.Я хочу, щоб усім було добре

34.Мені шкода бездомних тварин

35.Я дбаю про рослини та не ламаю їх

36.Я не кривджу комах і маленьких тварин

Дослідник повільно та чітко зачитує кожне твердження, після кожного дає дитині час на обдумування, фіксує вибраний варіант відповіді. Важливо підтримувати увагу дитини протягом усього опитування, робити короткі перерви при необхідності (наприклад, після кожних 10-12 тверджень).

Аналіз результатів:

Кожна відповідь оцінюється відповідною кількістю балів згідно з обраним смайликом. Підраховується загальна сума балів за всіма 36 твердженнями.

Рівні сформованості емпатії:

- **Дуже високий рівень** – 85-89 балів (діти виявляють найвищу здатність до контролю власних емоцій та емпатійного реагування на стани інших людей)
- **Високий рівень** – 65-69 балів (добре розвинені емпатійні тенденції, діти краще відчувають емоційні реакції на різні ситуації та здатні чітко передати свій емоційний стан)
- **Середній рівень** – 39-48 балів (норма для дошкільного віку)
- **Низький рівень** – 17-32 бали (занижені емпатійні тенденції)
- **Дуже низький рівень** – 5-8 балів (відсутність емпатії)

Додаткові зауваження:

При роботі з дітьми п'ятого року життя важливо:

- Використовувати просту, зрозумілу мову
- Наводити конкретні приклади ситуацій
- Давати достатньо часу на обдумування
- Підтримувати позитивну атмосферу
- Заохочувати щирість відповідей
- Не показувати схвалення чи несхвалення будь-яких відповідей
- Робити перерви при втомі дитини

КАРТКИ ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМ РІЗНИХ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ

Емоції радості або задоволення

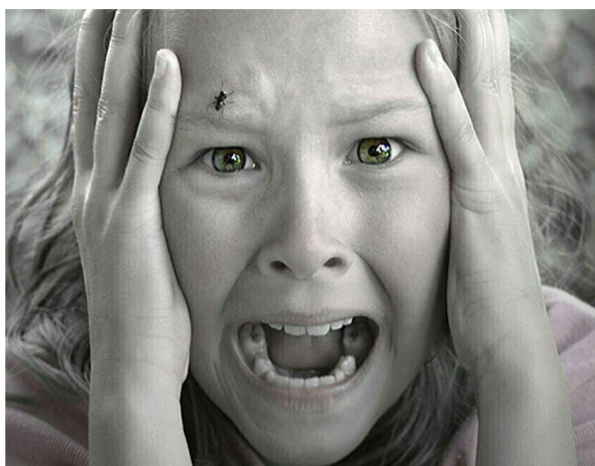
Емоції гніву

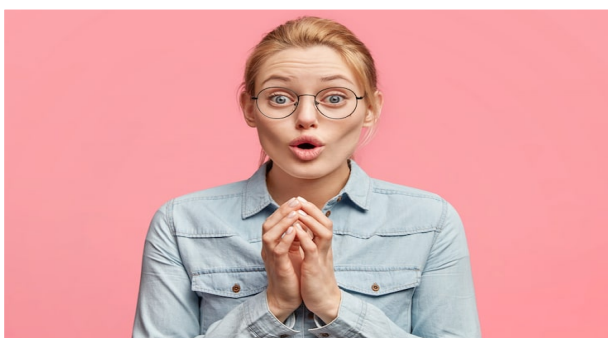
Емоції засмучення

Емоції страху

Емоції здивування

Емоції розчарування

